

Journal of Universal History Studies

Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinin Baraj Davası¹

The Dam Case of Turkey's Democratic Party Era

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 27.08.2024 / 1.12.2024

pp. 208-244

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 7(2) • December • 2024 •

Mustafa Murat Çay

Gaziantep University, Faculty of Education, Assist. Prof. Dr., Gaziantep, Türkiye

Email: mmuratcay@gantep.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-9896-7807

Cite: Çay, M. M. (2024). Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinin Baraj Davası. Journal of Universal History Studies, 7(2), 208-244. <https://doi.org/10.38000/juhis.1539585>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

* There is no conflict of interest with any person/ institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/ kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Barajlar, yerine getirmiş oldukları misyonun yanı sıra birer medeniyet göstergeleri olarak da son derece önemli yapılar arasında yer almaktadır. Zengin su kaynaklarına sahip Anadolu'da Urartular, Hititler ve Romalılar tarafından dönemin teknik imkanları çerçevesinde çeşitli barajlar vücuda getirilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde 17. yüzyıldan itibaren barajların yapıldığı bilinmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra hız verilen bayındırlık faaliyetleri kapsamında su işlerine ayrıca önem verilerek Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat talimatlarıyla akan sulardan faydalanmak amacıyla baraj yapımını sağlayacak özel yetki ve sorumluluklarla donatılmış yeni kamu kurumları ihdas edilmiştir. 1939 yılında ise Nafia Vekaletine bağlı Su İşleri Reisliğinin faaliyete geçirilmesinden sonra baraj inşaatları artış göstermeye başlamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan önce dünyanın alacağı durumun belirsizliği ve kısa süre sonra da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye'de diğer bayındırlık faaliyetleri gibi baraj yapımında da bir durağanlık yaşanmıştır. 1948 yılından itibaren özellikle Amerikan yardımlarının alınmaya başlanmasıyla ve 1950 yılında Demokrat Parti (DP) iktidarı ile birlikte gittikçe hızlanan bir yatırım politikası tatbik edilerek bu durağanlık son bulmuştur. Fakat ülke yönetiminde büyük su işleri olarak adlandırılan barajlar ve hidroelektrik tesislerinin kurulması için Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi öz imkanları son derece yetersizdir. Bu durum ayrıca büyük bir sorun daha teşkil etmiş ve Türkiye'yi dış yardım almaya mecbur bırakmıştır. Özellikle kredilerin büyük kısmının Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan temin edilmesi yolunda yapılan başvurular, müşavir firma bulunması gerekliliği ve teknik ekipman ile eleman temin edilmesi gibi hususlarda yapılan girişimler adeta bir millî mücadele halini almıştır. Türkiye'yi emperyalist politikaları kapsamında ele alan Batılılar ise bu durumu kendi aksiyonları için çoğu zaman fırsat olarak kullanmışlar ve böylelikle Türkiye adeta bir emperyalist sarmal arasında kalmıştır. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri'ne yansıyan belge ve bilgiler ekseninde Demokrat Parti İktidarı döneminde barajların yapımı için dış destek sağlanması konusunda verilen mücadeleler ve bunların sonuçları değerlendirilmiştir. Makalede arşiv belgeleri dışında meclis tutanaklarından, dönemin bazı basın organlarından, telif ve tetkik eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Barajlar, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası.

Abstract

Dams, in addition to the mission they fulfil, are among the most important structures as indicators of civilization. In Anatolia, which has rich water resources, various dams were built by the Urartians, Hittites, and Romans within the framework of the technical possibilities of the period. It is known that dams were built by the Ottoman State from the 17th century onwards. Within the scope of the public works activities accelerated after the proclamation of the Republic, waterworks were given special importance, and new public institutions equipped with special authorities and responsibilities were established to ensure the construction of dams to benefit from the flowing waters with the personal instructions of Mustafa Kemal Atatürk. In 1939, after the Directorate of Water Affairs under the Ministry of Public Works became operational, dam construction started to increase. However, with the uncertainty of the world situation before World War II and the outbreak of World War II shortly thereafter, dam construction in Turkey, like other public works activities, stagnated. Beginning in 1948, this stagnation ended with the receipt of American aid and the implementation of an accelerated investment policy with the Democratic Party (DP) government in 1950. However, the Republic of Turkey's resources were extremely inadequate for the construction of dams and hydroelectric facilities, which are referred to as major water works in the country's administration. This situation also posed another major problem and forced Turkey to seek foreign aid. In particular, the applications made to obtain most of the loans from the International Bank for Reconstruction and Development, the need to find a consultant firm, and the attempts to obtain technical equipment and personnel became a national struggle. The Western states, who considered Turkey within the scope of their imperialist policies, often used this situation as an opportunity for their actions and thus Turkey was caught in an imperialist spiral. This study evaluates the struggles to secure foreign support for the construction of dams during the Democrat Party rule and the results of these struggles on the axis of the documents and information reflected in the State Archives of the Republic of Turkey. In addition to archival documents, the article utilizes parliamentary minutes, some press organs of the period, and copyrighted and analysed works.

Keywords: Democratic Party, Dams, International Bank for Reconstruction and Development.

Extended Abstract

Dams, in addition to the mission they fulfil, are among the most important structures as indicators of civilization. In Anatolia, which has rich water resources, various dams were built by the Urartians, Hittites, and Romans within the framework of the technical possibilities of the period. It is known that dams were built by the Ottoman State from the 17th century onwards. Within the scope of the public works activities accelerated after the proclamation of the Republic, waterworks were given special importance, and new public institutions equipped with special authorities and responsibilities were established to ensure the construction of dams to benefit from the flowing waters with the personal instructions of Mustafa Kemal Atatürk. In 1925, the Directorate of Water Science Committee was established under the General Directorate of Public Works, and in 1939, the Directorate of Water Affairs under the Ministry of Public Works was put into operation.

Although the construction of the Çubuk Dam, the first dam in the history of the Republic, started in 1930, the dam was only completed in 1936. Apart from the Çubuk Dam, only a few small dams for irrigation purposes were constructed until the end of World War II. This stagnation in the dam construction process in Turkey's history was caused by the uncertainty in world politics just before World War II. Shortly after the outbreak of the war, dam construction activities in Turkey were halted. The circumstances that emerged after the war turned the Republic of Turkey completely towards the developed Western democracies.

Since 1948, conditions have been favourable for all countries of the world. From this year onwards, the Republic of Turkey started to benefit from American aid, albeit in small proportions. In 1950, after the Democratic Party (DP) came to power, an accelerated investment policy was pursued. However, the DP administration faced two major obstacles in terms of major investments. The first obstacle was the budget to cover the cost expenses while the second one was the lack of technical equipment and personnel for the investments. To overcome these problems, the Menderes administration entered into diplomatic negotiations with Western states, particularly the United States, and the officials of the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD).

The Republic of Turkey was the least beneficiary of American aid at the time. The fact that even Greece received much more aid than Turkey was frequently mentioned by the ministers of the period during the debates held in the Grand National Assembly of Turkey. However, the aid received by the Western states was also incomparable to Turkey. The DP administration wanted both to benefit from these aids at the desired level and to accelerate public works activities in the country with large investments by providing loans. In the negotiations on loans, however, obstacles were often put in the way. Some of the ideas put forward in reports prepared for Turkey carried conditions that would prevent Turkey's industrialization. For instance, the Barker Report emphasized Turkey's development as an agricultural country rather than its industrialization. It is possible to say that Turkey was also pressured in terms of energy production and limited development plans were imposed. To overcome such conditions and obtain large loans, it was especially difficult to convince the IBRD authorities. In the case of the loans obtained, it is possible to say that repayment plans put the government in a difficult situation.

This study analyses the attempts to obtain foreign loans, technical personnel, and equipment for the dams and hydroelectric facilities planned to be constructed during the DP government, how these attempts turned into a national struggle, whether the situation Turkey was in could be considered as part of the imperialist spiral, and their reflections and consequences in domestic and foreign policy. In the study, the documents available in the State Archives of the Presidency of the Republic of Turkey on the subject were primarily evaluated. The information contained in the documents is compared with the minutes of the Grand National Assembly of Turkey, some press organs of the period, copyrighted and critical works, and Turkey's dam case among the imperialist spiral, which is the focal centre of the study, is discussed within the framework of the relevant sources.

Giriş

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Türkiye toprakları, yeraltı ve yer üstü zenginliklerinin de etkisiyle medeniyetlerin vücut bulduğu, Asya ve Avrupa arasında son derece mümtaz bir coğrafyayı temsil etmektedir.

Barajlar, yerine getirmiş oldukları/getirdikleri misyonun yanı sıra aynı zamanda birer medeniyet göstergeleri olarak da son derece değerlidir. Zira Anadolu tarihinde Urartulara kadar uzanan bir geçmişe sahip bulunan barajlar, alelade yapılar olmaktan ziyade birer mühendislik harikaları olarak vücuda getirilmiş ve ulaşılan medeniyet seviyelerini gösteren simge eserler olarak kabul edilmişlerdir. Anadolu’da Urartulardan sonra Hititler ve Romalılar tarafından bu konuda ciddi çalışmalar yapıldığı arkeolojik çalışmalarla da kanıtlanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde ise 1620 yılından başlayarak İstanbul’da sadece Belgrad Ormanları’nda 7 adet barajın yapıldığı bilinmektedir (Yönten, 2013, s. 40). Hamdullah Suphi Tanrıöver de bir konuşmasında, Türklerin dünya ölçüsünde Romalılar ayarında bentler yaptığını, bunların atalardan kalma muazzam yadigarlar olduklarına vurgu yapmıştır (TBMMTD, 24.12.1952, s. 392).

Bu çalışmanın odaklanmış olduğu temel mesele, Demokrat Parti döneminde inşası düşünülmüş barajlar konusunun “*neden millî bir dava olarak algılandığı*” ve bu yolda yürütülen çabaların niçin “*emperyalist bir sarmal arasında mücadele halini aldığıdır*” şeklinde nitelendirilmesidir. Aslına bakılırsa başlangıç sorusu; “*böyle bir coğrafyada var olmakla beraber bu coğrafyanın oluşturmuş olduğu kültür dünyasının sağlamış olduğu birikimle elde edilen kazanımların neden dışa bağımlılığı gerektirdiği?*” olarak düşünülebilir. Bu sorunun tüm varyasyonlarının ortaya konulması, makalenin çerçevesi dışına çıkılmasına sebep olacağından burada sadece bir tarafının analiz edilmesiyle yetinilmiştir. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri’nde konuyla ilgili ulaşılabilen belgeler öncelikle değerlendirilmiştir. Belgelerde yer alan bilgiler, TBMM tutanakları, dönemin bazı basın organları, telif ve tetkik eserlerle karşılaştırılıp ilgili kaynaklar çerçevesinde çalışmanın odak merkezi olan emperyalist sarmal arasında Türkiye’nin baraj davası ele alınmıştır.

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra su işlerine ayrıca önem verilerek sadece bu konuyla ilgilenecek olan özel yetki ve sorumluluklarla donatılmış yeni kamu kurumları ihdas edilmiştir. 1925 yılında Bayındırlık İşleri Genel Müdürlüğü’ne bağlı Sular Fen Heyeti Müdürlüğü kurulmuş, 1939 yılına gelindiğinde ise Nafia Vekaletine bağlı Su İşleri Reisi’liği meydana getirilmiştir. Bu kurumun faaliyete geçirilmesinden sonra baraj inşaatlarının artış gösterdiği (www.dsi.gov.tr) görülmektedir. Cumhuriyet Tarihi’nin ilk barajı, ana gayesi Ankara’nın içme suyu ihtiyacını karşılamak olan Çubuk Barajı’nın yapımına 1930 yılında başlanmış ve baraj 1936 yılında tamamlanabilmiştir. Bu baraj dışında İkinci Dünya Savaşı’nın bitimine kadar sadece sulama amaçlı birkaç küçük baraj inşa edilebilmiştir (Yiğitbaşıoğlu, 1996, s. 174).

Türkiye’de baraj yapımı sürecinde karşılaşılan bu durağanlığa, savaş yıllarının getirmiş olduğu ağır şartların büyük oranda etki ettiğini söylemek mümkündür. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de kısmen de olsa diğer bazı sanayi dalları ile birlikte baraj yapımı konusunda da bir ivme yakalanmış olduğu görülmektedir (Aşık, 2016, s. 37). Özellikle 1948 yılından itibaren şartların olumlu yönde seyretmeye başladığı anlaşılmaktadır. Haddizatında Türkiye için 1948 yılı, küçük oranlarda olsa da Amerikan yardımlarının elde edildiği bir tarihi göstermektedir. Bazı tespitlere göre 1948 yılı ilk safhada yavaş, iktidarın 1950’de değişmesinden sonra gittikçe hızlanan bir yatırım politikasının tatbik edilmesinin başlangıcını temsil etmektedir (Yaşa, 1956, s. 5). Özellikle konjonktürün yeniden şekillendirildiği İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki süper

güç halini alan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki çekişme ve bu rekabetli dünyada Avrupa Devletlerinin durumu, elbette Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını şekillendiren ama aynı zamanda iktisadî felsefesini de kesinleştirmesini gerektiren etkileri ortaya koymuştur. Aslında çetin savaş koşullarında İsmet İnönü'nün oldukça başarılı bir diplomasi taktiği olarak değerlendirilen “yönünü Batı'ya doğru çevirme” politikası ve stratejisi, Demokrat Parti döneminde yapısal bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle tarım ülkesi olan bir ülkenin sanayileşmesi ama aynı zamanda coğrafyası dolayısıyla tarımı ihmal etmemesi gerektiği bilinci, iki yönlü bir iktisadî kalkınma stratejisini ortaya koymuştur. Bu stratejinin banisi de kuşkusuz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Atatürk, zamanla dünya devletlerinin alacağı pozisyonları ve ulaşacakları kalkınma düzeylerinin her zaman için farkında olmuştur.

Türk demokrasi tarihi açısından son derece önemli ve kritik süreçleri kapsayan Demokrat Parti dönemi ile ilgili çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Arşiv belgeleri ve dönemin basın organlarına yansıyan haberlerle de desteklenen araştırmalar, Demokrat Parti dönemi hakkında kıymetli bilgiler vermekte ve dönemi araştıranlara yol göstermektedir. DP iktidarının üzerinde özellikle çaba sarf etmiş olduğu baraj inşaatları da uzmanlar tarafından teknik yönden incelenmiş, barajların enerji üretimine katkıları, ülke tarımına sağladığı faydalar sayısal verilerle ortaya konmuştur.

Bu makalede, barajların teknik ve mühendislik yönlerinden ziyade proje ve inşaat süreçlerinde gerekli olan finansmanların nasıl sağlanmaya çalışıldığı ele alınmıştır. Literatürde “Büyük Su İşleri” olarak adlandırılan baraj inşaatları için güçlü bir ekonomiye ihtiyaç söz konusudur. Ancak dönem itibariyle Türkiye'nin bu büyük projeleri kendi öz imkânlarıyla hayata geçirmesi oldukça zordur. Bu sebeple devletin dış kaynaklara başvurması kaçınılmaz olmuştur. Bunun yanında gerekli olan teknik eleman ve ekipman için de dışa bağımlılık söz konusudur. Çalışma, özellikle bu konulara odaklanmış ve dış kaynak bulma sürecinde DP iktidarının uluslararası alanda ele almış olduğu aksiyonlar, Dünya Bankası başta olmak üzere diğer yabancı kredi kaynaklarının tutumları, projelerin ilk safhasında yer alan müşavir firmalarla ilişkiler arşiv belgeleri ışığında analiz edilmeye çalışılmıştır. Barajların proje, ihale, inşaat süreçleriyle eleman ve ekipman tedarikinde gerekli olan finansmanlar, krediler ve bu kredilerin geri ödeme koşulları incelenmiştir. Çalışmanın bu yönüyle özellikle DP döneminin iktisat politikalarıyla ilgili yapılacak olan çalışmalara da fayda sağlayabileceği düşünülmektedir.

Büyük su işleri için dış desteklere ihtiyaç duyulmasının temel gerekçeleri bu makalede tespit edilmeye çalışılmış, bazı büyük projeler için alınan dış destekler, süreç içerisinde yapılan müzakereler ve bu müzakerelerin nasıl neticlendiği ve projelere nasıl yansıtıldığı tahlil edilmiştir. Bu bağlamda Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Tesisleri Projesi başta olmak üzere Gediz, Demirköprü, Kemer barajları ve Hidroelektrik Tesisleri, Hirfanlı Barajı ve Hidroelektrik Tesisleri, Keban Barajı ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ele alınmıştır. Böylece konu ile ilgili genel bir kanaat oluşması amaçlanmıştır. Bunların dışında kalan diğer projeler makalenin hacmini oldukça genişleteceğinden ya hiç değinilmemiştir ya da kısmen atıflarda bulunulmuştur. Bu çalışmada yer verilemeyen projeler ile ilgili yapılacak müstakil çalışmalarla da literatür zenginleştirilebilir.

1. Büyük Su İşleri İçin Kredilere İhtiyaç Duyulması, Türkiye'nin Uluslararası Düzeyde Girişimleri ve Müzakere Süreçleri

Demokrat Parti iktidarının büyük su işleri konusunda ortaya koymuş olduğu projeler kapsamında büyük barajların yapılmasının planlandığı, bunlardan bir kısmının ise DP iktidarından sonra tamamlanabildiği

görülmektedir². Cumhurbaşkanı Celal Bayar da konuşmalarında sıklıkla, yapılan büyük barajlar sayesinde ülkenin elde etmiş olduğu kazanımları ifade etmiştir. Bu çalışmanın asıl konusu barajların sağladığı kazanımlar olmadığı için bu konuya yer verilmemiştir. Yine DP dönemindeki baraj inşaatları ile ilgili ayrıntılı bilgilere Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmalardan ulaşmak mümkündür (Evsile, 2021, s. 244-260). Polatkan'ın konuşmalarındaki ayrıntılara değinmeden sadece 1950-1960 yılları arasında yapılan barajların maliyetlerini göstermek bu konuda genel bir kanaat oluşturacaktır:

Tablo 1: 1950-1960 Yıllarında Tamamlanan Barajlar

Barajlar	Maliyeti (TL)	Barajlar	Maliyeti (TL)
Kesikköprü Barajı	153.000.000	Sarıyar Barajı	274.000.000
Almus Barajı	132.000.000	Kemer Barajı	316.200.000
Mamasin Barajı	17.900.000	Ayrancı Barajı	28.400.000
May Barajı	11.800.000	Damsa Barajı	2.500.000
Altınapa Barajı	9.700.000	Demirköprü Barajı	368.800.000
Apa Barajı	19.700.000	Hirfanlı Barajı	415.700.000
Seyhan Barajı	428.100.000	Sille Barajı	6.200.000

Kaynak: Güner, 1978, s. 72-73.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere sadece sulama amaçlı yapılan barajların yanı sıra Türkiye'nin sanayileşmesi adına gerekli olan enerji alt yapısını oluşturma ve ucuz enerji elde etmek için büyük projeler hazırlanmış ve maliyetleri her ne kadar büyük miktarlara ulaşmış olsa da uzun vadede sağlayacakları kazanımlar göz önüne alınarak bu projeler hayata geçirilmiştir.

² Tablo 1'de 14 barajın isimleri ve maliyetleri görülmektedir. 1960 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni ile ilgili görüşmelerde Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın konuşmasında vermiş olduğu sayı 19'dur (TBMMTD, 23.02.1960, s. 2249). Osman Sait Dikilitaş ise basılmamış doktora tezinde, 19 sayısının doğru olmadığını ifade etmiştir. Dikilitaş, elde etmiş olduğu bilgiler doğrultusunda bu konuda resmi söylemlerde de çelişki olduğunu ifade etmiş, Bayındırlık Bakanlığı tarafından 1993 yılında yayımlanan bir yayını (Cumhuriyetin 70. Yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, s. 259.) referans olarak göstermiştir. Burada ihale aşamasında yer alan bazı barajların kategorize edilmediği, netice olarak Demokrat Parti devrine 16 barajın işlenmesinin daha doğru olacağı tespitini yapmıştır (Dikilitaş, 2007, s. 440). Dikilitaş, buna ilave olarak 1960 yılına kadarki barajlar hakkında son bir bilgi notuna da yer vermiştir. Bu bilgi notunda yer alan barajlar için bent ifadesinin kullanılmasının daha doğru olacağı yönündeki bir kanaate de dikkat çekmiştir (Dikilitaş, 2007, s. 440).

Demokrat Parti döneminde başlanılan, bitirilen veya bitirilmeye aşamasında olan barajlar hakkındaki sayı tartışmalarının³ yanı sıra dönem itibariyle Türkiye gündemini oldukça meşgul eden ve daha ciddi olarak değerlendirilebilecek konu, genelde su işleri, özeldir barajlar ile ilgili hizmetlere harcanan para ve maliyet rakamlarıdır. DP politikalarını eleştiren kimi çevrelere göre; geri dönüşüm oranı düşük yatırımlar olarak görülen çeşitli ihtiyaçlar için ithalata yönelim, köprü ve baraj yatırımları gibi projeler kapsamında alınan plansız dış borçlar (Ergun, 2017, s. 183) büyük sıkıntılar doğurmuştur. Özellikle projelerin keşif bedelleriyle maliyetleri arasındaki büyük farklılıklar da meclis gündemine taşınmış ve tartışma konusu olmuştur. Örneğin Seyhan Barajının 96.000.000 lira keşif bedeli olduğu halde harcanan paranın 428.184.000 liraya, Sarıyar Barajının 120.000.000 lira keşif bedeli olduğu halde 272.000.000 liraya, Hirfanlı Barajının 100.000.000 lira keşif bedeli olduğu halde 416.000.000 liraya, Kemer Barajının 90.000.000 lira keşif bedeli olduğu halde 316.000.000 liraya ulaşmış olduğu ifade edilmiştir (TBMMTD, 26.02.1960, s. 686). Buradaki farklılıklar, dikkat edileceği üzere ciddi seviyelerdedir. Bilhassa muhalefet nezdinde rakamlar arasındaki bu büyük farklılıkların asıl sebebi, iktidarın propagandasının doğurduğu kaçınılmaz sonuçlar şeklinde değerlendirilmiş, hükümetin büyük işleri ucuz fiyatlarla meydana getirdiğinin propagandasını yapmak için keşif sırasında gerçek rakamları söylememiş olduğu üzerinde durulmuştur. 1958 ve 1960 yılı bütçe görüşmelerinde Nafia Vekili Tevfik İleri'nin vermiş olduğu bilgilerden yola çıkıldığında rakamlar arasındaki farklılıkların temel sebebi de anlaşılabilir. Zira İleri'nin değindiği temel mesele kur farkıdır. Tevfik İleri, bazı barajların ihale bedelleri ile maliyetlerini örnek vermiş, büyük projelerin maliyetlerinde bu türden farklılıkların oluşmasının doğal olduğunu vurgulamıştır. Projelerin başından itibaren karşılaşılabilecek tüm maliyet kalemlerinin net bir şekilde öngörülebilmesinin ne Türkiye'de ne de yabancı bir ülkede mümkün olamayacağını ifade etmek suretiyle bilhassa muhalefetin eleştirilerine cevap vermeye çalışmıştır (Mete, 2023, s. 217).

DP içerisinde yer alan ve daha sonra da DP dönemini analiz eden eserler kaleme alan kimi isimler ise muhalefetin en güçlü ismi olan İsmet İnönü'nün, DP'nin girişmiş olduğu büyük yatırımları, “*vatandaşları aldatmak için uydurma temeller*” olarak nitelendirip alaya aldığı (Sarol, 1983, s. 235) ifade etmişlerdir. Menderes, başta İsmet İnönü olmak üzere muhalefetin DP icraatlarına yönelik eleştirilerine karşı çeşitli yurt gezilerinde kimi zaman oldukça sert açıklamalar yapmıştır. Seyhan Barajı ile ilgili yaptığı bir konuşmada Menderes, muhalefettekileri “*büyük eserleri inkâr etmek ve gayri millî boykotajlıkla*”⁴ itham etmiş, “*Bu barajı ehemmiyetsiz hatta zararlı göstermek isteyenler; iddialarının iflas ettiğini kendi vicdanlarında hissedeceklerdir*” demiştir (Milliyet, 09.04.1956, s. 1). Daha önceki yıllarda Ulus gazetesinde Seyhan Barajı'nın temel atma törenine yönelik verilen bir haberde, CHP hükümetleri zamanında projesi yapılan, inşası için teşebbüse geçilen Seyhan Barajı'nın, halkın önüne bir DP başarısı olarak sunulması sert bir şekilde eleştirilmiştir (Ulus, 26.10.1953, s. 1). Şevket Süreyya Aydemir ise Menderes'in projelerinin halk nezdinde teveccüh görmesinin yegâne sebebinin yol, baraj, fabrika tesisleri gibi çok cepheli, karışık bazen de uzun vadeli bu tür işleri Menderes'in halka, halkın istek ve ihtiyaçlarına bağlayarak sunması olduğunu belirtmiştir (Aydemir, 2000, s. 209).

2. Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Tesisleri

Literatüre “*Büyük Su İşleri*” olarak geçen projeler zaman, teknoloji, uzmanlık, yeterli personel ve en önemlisi de ekonomik bakımdan güçlü olmayı gerektiren projeler olduğu için DP hükümeti, bu çaptaki işlerin gerek proje ve etüt gerek yapım aşamalarında uluslararası girişimlerde bulunmak zorunda kalmıştır. Dönem

³ Bknz: Dipnot 2.

⁴ “Boykotajlık” kelimesi gazetede geçtiği haliyle verilmiştir.

itibariyle DP'nin en büyük baraj projesi özellikle Çukurova bölgesini taşkınlardan kurtarmak⁵, geniş tarım arazilerinin sulanmasını sağlamak ve ucuz elektrik enerjisi elde etmek gibi amaçları haiz bulunan Seyhan Barajı Projesidir ve projeden beklentiler son derece üst seviyededir. Zira projenin Çukurova'yı Nil Deltası'ndan daha feyizli ve daha zengin bir duruma getireceği inancı hakimdir (Cumhuriyet, 26.10.1953, s. 1). Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Tesisleri Projesi'nden asıl amaçlanan ise yılda 284 milyon kilovat saat enerji ve bu enerjinin getirisi olacak 56.800.000 lira gelir, su taşkınları sebebiyle yılda 7.500.000 lira zararın önlenmesidir. Ayrıca barajın Seyhan sularını toplamak suretiyle Çukurova'da 154 hektarlık araziye sulayabileceği hesaplanmıştır (Milliyet, 09.04.1956, s. 1).

Seyhan Projesi'nden beklenenleri gerçekleştirmek için ilk etapta gerekli incelemeleri yapmak üzere International Engineering Company ile bir anlaşma imzalanmış ve Türkiye'ye gelen Amerikalı uzmanlarla birlikte etütlere başlanmıştır. International Engineering Company, 1949 yılında *Aşağı Seyhan Vadisi'nin Ekonomik Etüdü* başlığını taşıyan raporunda; taşkın önleme, sulama ve enerji üretimi konularını ayrı ayrı ele almış ve daha sonra bu amaçları kapsayan büyük bir proje hazırlamıştır (BCA, 30.1.0.0/74.469.3). Firmanın hazırlamış olduğu bu proje, Amerika'nın önde gelen uzmanları arasında yer alan Dr. Gavage, Prof. Terzaghi ve Mr. Cotton'a da kontrol ettirilmiş, bu isimlerin konu hakkında fikir ve tavsiyeleri talep edilmiştir. Uzmanlar, projenin teknik bakımdan mükemmel bir eser olduğuna dair kanaatlerini belirtmişlerdir (Madendağ, 2018, s. 62).

Hükümet yetkilileri taşkın koruma, sulama ve enerji elde etmek amaçlarını taşıyan projenin uygulanması için kurulacak tesislerin toplam maliyetini 150.000.000 lira olarak hesap etmişlerdir. Bu maliyetin takriben 90.000.000 lirası iç, 60.000.000 lirası ise dış ödenek olarak belirlenmiştir⁶. Bir taraftan iç finansmana ait tedbirler alınırken bu tür projelerin önünde en büyük engel, kuşkusuz dış desteğin sağlanmasıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi hükümet, büyük su işlerinin hayata geçirilmesi için mutlak surette dış desteğe mecbur kalmıştır. Bu bakımdan DP yönetiminin önünde, projelerin dış krediye denk gelen miktarlarının alınması için Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (MİKB) yetkililerinin ikna edilmesi gibi bir zorluk da doğmuştur. Banka tarafından incelenen Türkiye'deki üç proje arasında yer almış olan Seyhan Nehri üzerindeki baraj projesi, tahmin edilenden birkaç kat fazla masrafa yol açacağından söz konusu masrafları kesin olarak belirleyebilmek için baraj bölgesinde daha fazla etüde ihtiyaç duyulmuştur (Ulus, 27. 09. 1950, s. 2). Türk yetkililerin, MİKB yetkilileriyle adeta mücadele haline gelecek müzakereleri sürecinde yaşananlara ise aşağıda yer verilmiştir. Ancak bundan önce iktidar tarafından müzakere süreci için nasıl bir hazırlık yapıldığına değinmekte fayda vardır. Menderes, projenin dile getirildiği ilk zamanlarda muhtemelen iç politika hassasiyetiyle MİKB olmaksızın bu projeyi gerçekleştirebileceğini iddia etmiştir. DP Mersin İl Kongresinde yapmış olduğu konuşmada; *"Milletlerarası Kalkınma Bankasının hesabı nedir bilmiyoruz. Fakat biz kendi hesabımızı başkalarından daha iyi biliriz. Eğer onların hesaplarına uygun gelmiyorsa ve bu mühim işin yapılmasına sermayeleri ile iştirak etmek istemezlerse biz kendimiz yapmasını bileceğiz. Çukurova'yı bütün bir vatan verimliliğine yükseltmek gayemizdir"* (Ulus, 28. 05. 1951, s. 2). Ancak büyük projelerin dönemin Türkiye'sinin öz imkanlarıyla bitirilebilmesi mümkün değildir ve mutlak suretle dış yardıma ihtiyaç söz konusudur. Bu bağlamda dış destek konusunda ilk akla gelen Marshall Planı çerçevesinde sağlanmaya çalışılan

⁵ Baraj tamamlanmadan önceleri Seyhan ve Ceyhan nehirleri zaman zaman taşkın vermiş, bu taşkınlardan büyük zararlara yol açarken halkta panik de oluşturmuştur. Taşkınlardan esnasında çoğu mahallenin boşaltılmış olduğu dönemin basın organlarına da yansımıştır (Demokrat İzmir, 10.02.1953, s. 1).

⁶ Ömer Mete de yayınlanmamış doktora tezinde özellikle arşiv kayıtlarına giren belgelerdeki rakam farklılıklarına dikkat çekmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Mete, 2023, s. 222-223).

kredilerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın nihayetinde dünya genelinde liberal ekonomi anlayışı hızla yayılmış, Amerika Birleşik Devletleri'nin devreye girmesiyle ortaya çıkan bu anlayış, Türkiye'yi Marshall yardımları vasıtasıyla etkisi altına almıştır (Erdoğan, 2020, s. 257). Hatta Marshall yardımları, DP iktidarının başarılı geçen ilk dört yılında özellikle tarım ve sanayi alanlarında yapılan yatırımlar ve desteklemelerde önemli bir rol oynamıştır (Dokuyan ve Yüksel, 2020, s. 18). Taner Timur'a göre Türkiye'nin yeri aslında Truman Doktrini ve Marshall Planı ile belirlenmiştir. Süreç içerisinde Türkiye ile ilgili hazırlanan raporlar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Türk- Amerikan ilişkilerinin anlaşılmasında önemli argümanlar olarak değerlendirilebilir (Timur, 1991, s. 71). Ancak Türkiye, diğer devletlere sağlanan veya sağlanması planlanan yardımlardan tam anlamıyla fayda görememiştir. Bu gerçeklik, Adnan Menderes'i de derinden rahatsız eden bir durum haline almıştır. Dönemin Bursa Milletvekili Mithat San'ın konu ile ilgili olarak Menderes'i bilgilendiren bir yazısı (muhtırası) dış destek meselesindeki en önemli engeli ya da daha doğru bir ifadeyle Türkiye'ye karşı takınılan tavrı göstermesi açısından son derece dikkate değerdir. Mithat San'ın ifadelerine göre Türkiye, Marshall ve diğer yardımlardan en az faydalanan ülkelerle bile kıyas edilemeyecek derecede cüz'i bir fayda sağlamaktadır. İngiltere ve Fransa'nın aldığı yardımların Türkiye ile kıyaslanamayacak ölçüde büyüklüğüne vurgu yapan Mithat San, Türkiye nüfusunun üçte birini dahi oluşturmayan Yunanistan'ın Türkiye'ye yapılan yardımın on katından fazlasını almasını eleştirmiştir (BCA, 30.1.0.0/50.301.7).

Mithat San, diğer ülkelerin Marshall Yardımı işini takip etmek için sadece bir bakanlık ihdasıyla yetinmediklerini ayrıca birinci sınıf devlet ileri gelenlerini, dışişleri bakanlarını ve başbakanlarını görevlendirdiklerini Menderes'e ihtar etmiştir. Bu bağlamda Mithat San, MİKB'den istenilen miktarlarda kredilerin alınması için adı geçen bankanın birinci derecede yetkilileriyle temas edecek bugünkü hükümette vazife almış bir şahsın görevlendirilmesini ayrıca bu konuyu teknik, ekonomik ve mali noktalardan mükemmel bir surette savunacak derecede geleneğe vakıf uzmanlardan oluşan bir heyetin belirlenmesini istemiş ve bu suretle meselenin halledilebileceğine inanmıştır. Mithat San'ın bu düşüncelerinin Menderes tarafından dikkate alındığı ve derhal faaliyet safhasına geçilmiş olduğu, MİKB ile müzakerede bulunacak bir yetkin heyetin oluşturulmasıyla anlaşılmaktadır. Özellikle Mithat San, söz konusu kredilerin sağlanmasının kolaylaştırılması adına bazı diplomatik argümanların ön plana çıkarılmasını istemiştir. Bu argümanlardan en kuvvetli olanı ise Kore Harbi'ne Türkiye'den asker gönderilmiş olmasıdır. Mithat San'a göre bu gelişmeyle Türk Milleti Amerika halkının ve devlet adamlarının *"kalplerini fethetmişlerdir"*. Böylece Marshall Yardımı gibi MİKB da Amerikan Dışişleri'nin elinde bulunduğu bunlardan tam anlamıyla yararlanılabilecektir⁷.

Adnan Menderes'in yardımlar konusundaki şikayetleri uzun süre devam etmiştir. Planlanan yardımları alamayan Menderes, kredi bulma mücadelesi yürütürken içeride de muhalefetin eleştirilerine cevap vermek zorunda kalmıştır⁸. Kredi konusunda eleştirilerini ise dışarıdan gelebilecek tepkileri engellemek için

⁷ Mithat San, muhtırasında Menderes'e hitaben şu ifadelerle yer vermiştir: *"Yardım mevzuunu şahsen ele almanızı, memleket kalkınmasının Demokrat Parti'nin muvaffakiyetinde tetevviç etmesini (taçlandırılması) görmekten başka hiçbir emeli ve arzusu olmayan bir milletvekili sıfatıyla bizzat sizden ehemmiyetle rica ederim"* (BCA, 30.1.0.0/50.301.7). 1954 seçimlerinden sonra Amerika'ya giden Menderes, Marshall Yardımı kapsamında her yıl alınan 80-100 milyon dolara ek olarak 300 milyon dolar talep etmiştir. 1954'den 1958'e kadar bu 300 milyon dolarlık kredi konusu zaman zaman basına yansımış, kredinin alınamaması hükümetin başarısızlığı gibi gösterilmiştir (Demirer, 2012, s. 374).

⁸ Seyhan Barajı'nın iktidarla muhalefet arasındaki çekişmelerde oldukça öne çıkan bir argüman olduğu bilinmektedir. Bu çalışmanın ana konusu söz konusu tartışmalar olmadığından ayrıntılara girilmemiştir ancak yer yer kısaca atıflarda bulunulmuştur. Barajın açılışında konuşan Menderes'in konuyu bir anda muhalefete karşı alınacak tedbirlere getirmiş olması dikkate değerdir. Bununla birlikte Celal Bayar'ın açılış konuşması sırasında şu ifadeleri kullanmış olması da gözden kaçırılmamalıdır: *"Bugün konuşmayacağım çünkü eserlerimiz konuşacaktır. Bugün burada siyasi bir konuşma yapmaya gelmedim. Siyasi konuşmanı zamanı gelince elbette yapacağım. Buna kimse mani olamaz"* (Cumhuriyet, 09. 04. 1956, s. 5).

son derece diplomatik bir üslupla dile getirmiştir. İfadelerinde dikkat çeken hususlardan birisi, Türkiye'nin demokratik kalkınma yolunda olduğunu sıklıkla vurgulamasıdır. Bu da ülkenin istikametini batılı kalkınma modellerine göre şekillendirmeye çalıştığının bir çeşit ifadesidir. Özellikle Türkiye'nin Mısır ile karşılaştırılmasında Menderes, batı medeniyetinin yolunda hatta batılıların arzu ettiği bir Türkiye inşasında olduklarını açıkça beyan etmiştir. Bu durum, 24 Ocak 1956 tarihinde DP Grubu'nda yapmış olduğu konuşmasından da anlaşılmaktadır:

“Son hadiseler arasında dikkatinizi çekmiştir muhterem arkadaşlarım: Mısır’da bir Asvan (Asuan) Barajı yapılmıştır ve Mısır’da bir envestisman (yatırım) yapmak lazım geliyor. Şimdi bunun iki yüz milyon dolarını Beynelmül Kalkanma Bankası, iki yüz milyon dolarını İngilizler; iki yüz milyonunu bilmem kim on senede taksim edecekler, belki yapacaklar; bunlar bu suretle temin edecekler. Şimdi bize bilgisizlik, başarısızlık falan isnat edip de bize yardım yapılmamasının yerinde olduğunu ispata çalışanlar vicdanlarıyla baş başa kalıp düşünmek mecburiyetindedirler. Acaba Mısır’da demokratik idare tekâmül derecesine mi varmıştır? Acaba Mısır’ın dış politikası garbın ve sulhperver milletlerinin gayelerini ve hedeflerini anlar bir istikamet mi göstermiştir? Acaba Mısır, şimdiye kadar hizmetleri halka götürmek, memlekette refah ve saadeti temin etmek için küçük bir gayret mi sarf etmiştir? Beynelmül Kalkanma Bankası iki yüz milyon dolar verecek. Biz yalnız Adama Barajı’nın yapılması için lazım olan istikrazı kabul ettirmek hususunda senelerce uğraştık...Dediler ki size bir baraj yeter; Seyhan barajınız yeter. Ondan sonra muhterem arkadaşlar biz Seyhan Barajından daha mühim 4 barajı daha ihale ettik. Ama başka kaynaklardan ve başka suretlerle temin ettiğimiz imkanlarla yaptık bunu...” (TBMM, DP Meclis Grubu Müzakere Zabıtları, 24 Ocak 1956, s. 108-110).

16 Şubat 1952 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararlarla Seyhan Barajı ve elektrik tesislerinin proje, finansman ve işletilmesiyle ilgili bir yol haritası belirlenmiştir. Buna göre MİKB ile yapılacak olan kredi anlaşmasında borçlu olarak hazinenin gösterilmesine karar verilmiştir. Projeye dahil olan baraj ve elektrik tesislerinin inşası Bayındırlık Bakanlığının sorumluluğuna verilmiştir. İnşaatın sonunda barajın devletin mülkiyetinde kalması ve işletmesinin Bayındırlık Bakanlığınca yönetilmesi, barajdan tefriki maddeten mümkün olan elektrik tesislerinin ise protokolde açıklanan esaslara göre teşkil olunacak bir anonim şirkete devredilmesi ve bu şirket tarafından işletileceği belirtilmiştir. İnşaatın iç finansmanı için gerekli görülen tahmini 30.000.000 liradan 14.000.000 lira, ileride devredilecek elektrik tesislerine karşılık avans olarak anonim şirketten alınacak, geri kalan ise gelecek yılların bütçelerinden karşılanacaktır (BCA, 30.18.1.2/128.13.13). Burada dikkat çeken nokta, 1951 yılında yukarıda adı geçen firmaya yaptırılan projede iç finansman tutarının 90.000.000 lira olarak belirlenmesine karşın hükümetin bu meblağı 30.000.000 lira olarak göstermesidir. DP iktidarının bu tutumu, muhalefetin eleştirilerinin dayanağı olan; DP yöneticilerinin büyük işleri ucuza yaptırdıklarını öne sürerek propaganda malzemesi haline getirdiklerine yönelik iddialarını da kuvvetlendirmektedir.

Dünya Bankası'na 40.000.000 dolarlık bir kredi için yapılan başvurunun ilk aşamasında, Ankara'ya gelen banka heyetinin bu meblağı vermeye razı olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira dönemin Hazine Genel Müdürü Burhan Ulutan, mevcut durumun Türkiye'nin aleyhine beslenen niyetlerin göstergesi olduğuna dikkat çekmiştir. Ulutan'ın çevresine; *“O zaman Dünya Bankasının elinde 10.000.000.000 dolar var ve her tarafta bahşiş dağıtıyor. Ama bize 40.000.000 dolar vermek istemiyor. Çünkü orada pamuk üreteceğiz. Amerikan*

pamuğuna rakip olacağız. Bilmem arz edebildim mi?” dediği dahi nakledilmiştir. Kredi ile ilgili bankanın olumsuz tavır sergilemesi üzerine Adnan Menderes’in bankanın müdür muavini olan Mr. Garner’e hitaben: “*Sen gittin gördün mü orayı? Neden böyle rastgele konuşuyorsun?*” ifadeleriyle oldukça sınırlenerek kendisini kovduğu nakledilen rivayetler arasında yer almıştır (Birand, Can vd., 2006, s. 82-83). Bu çekişmelerin sonucunda araya Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman’ın girmiş olduğu da dikkat çekmektedir.

Truman’ın etkisiyle müzakerelerin tekrar ılımlı bir havada ilerlemeye başlamasından sonra Dünya Bankası’nın daha önce 1951 yılı aralık ayı içinde Türkiye’ye göndermiş olduğu heyetin başkanı Mr. Iliff, projeye kredi sağlanması konusunda bankaya olumlu görüş sunacağını, kuvvetli bir ihtimalle de şubat ayının ilk haftasında bankanın Türk Hükümetine prensip mutabakatını bildirerek projenin teknik müzakerelerini yapmak üzere bir heyeti Washington’a davet edeceğini ifade etmiştir. Mr. Iliff, Amerika’ya hareketinden önce de Türk yetkililere bir muhtıra vermiş ve burada belirtilen hususların Türk Heyeti tarafından cevaplanmasının kredi görüşmelerinde kolaylık sağlayacağını vurgulamıştır (BCA, 230.0.0.0/3.9.5). Bahsedilen sorulardan projenin teknik ve ekonomik yönlerine ait cevaplar projenin etütlerini yapmış olan Elektrik İşleri Etüt İdaresi (E.İ.E) tarafından hazırlanmıştır⁹. Türk Hükümeti yetkililerinin bu hazırlıkları üzerine Mr. Iliff olumlu rapor yazmış ve Türk Heyeti Amerika’ya davet edilmiştir (BCA, 230.0.0.0/3.9.5).

7 Mart 1952 tarihindeki Bakanlar Kurulu toplantısında, Seyhan Barajı’nın finansmanı için MİKB ile Washington’da yapılacak müzakerelere Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, Büyükelçilik Müsteşarı Melih Esenbel, Maliye Bakanlığı’ndan Müsteşar Mehmet İzmen, Hazine Genel Müdür Muavini Münir Mostar, Bayındırlık Bakanlığı’ndan Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Direktör Vekili Yüksek Mühendis Emin Yümer’in katılmalarına ve heyete adı geçen Büyükelçilik Maliye Müşaviri Nahit Alper’in müşavir olarak iştirak etmesine karar verilmiştir (BCA, 30.18.1.2/128.18.10). Bu karara ek olarak 6 Haziran 1952 tarihindeki toplantıda ise Seyhan Barajı’nın inşası için MİKB ile mutabık kalınan kredi anlaşması ve buna bağlı vesikaları imzalamak üzere Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin yetkili kılınmıştır (BCA, 30.18.1.2/129.45.18). Böylelikle daha önce belirtildiği üzere Mithat San’ın uluslararası mücadele edebilecek çapta deneyimli kadro veya heyet oluşturulması konusundaki isteği de bir bakıma gerçekleşmiştir.

Müzakerelerle ilgili olarak Bayındırlık Bakanlığı’ndan Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Direktör Vekili Yüksek Mühendis Emin Yümer’in 22 Mart 1952 tarihinde Washington’dan verdiği malumat, kredi sağlama konusunun adeta millî bir mücadeleye dönüştüğünün kanıtı gibidir (BCA, 30.1.0.0/74.469.4). Banka ile müzakereler 14 Mart 1952 tarihinde başlamıştır. Yümer, Seyhan Projesi’nin teknik, ekonomik, mali ve idarî yönleri hakkında bankanın daha önce gayri resmî olarak bildirmiş olduğu sorular hakkında resmi mütalaanın

⁹ Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nin çalışmalarında doğrudan veya dolaylı yollardan yabancı mecralardan yardım almış olduğu bilinmektedir. Mesela 1952 yılında idarenin, köylere elektrik verilebilmesi için hazırlanmış olduğu program kapsamında elektrik işlerinde uzmanlaşmış devletlerin tecrübelerinden yararlanabilmek amacıyla başvurduğu kurumlardan birisi Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Teşkilatı’dır. Yapılan incelemeler sonucunda gerekli malzeme ve aletlerin ülkede üretilebilmesine gerek duyulmuştur. Bu sebeple transformatör ve izolatör kurulması planlanmıştır (Özer, 2013, s. 257). *Milliyet* gazetesinin bir haberine göre de Türk Hükümeti ile karşılıklı güvenlik teşkilatı arasında 24 milyon liralık anlaşma gereğince 7 proje hazırlanmıştır. Bu projelerden birisi de “Sulama işlerinin geliştirilmesi ve suların faydalanma adımı taşımaktadır. Bu projenin gayesi çiftçilere mevcut suların kullanılması ile ilgili olarak gerekli teknik yardım ve ekipman temin etmektir (Milliyet, 11.03.1952, s. 1,7). Bu şekilde teknik yardım ve ekipman desteği ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Birleşmiş Milletler Teknik Yardım İdaresi, Türkiye’de köylere elektrik verilmesini sağlayacak kapsamlı bir plan üzerinde çalışmak üzere 4 mühendisi görevlendirmiştir. Bu mühendisler elektrifikasyon planı ile ilgili olarak tetkiklerde bulunacak ve hükümetin emrinde çalışacaklardır. Gruba BM teşkilatının Avrupa Bölgesi İktisat Komisyonu Elektrik Enerjisi Komitesi Sekreteri Pierre Sevette de dahil olmuştur (Milliyet, 11.02.1954, s. 7). Elektrifikasyon işleri kapsamında DP’nin iktidara geldiği 1950 yılında 43 köyde elektrik varken bu sayı 1960’a gelindiğinde 257’ye ulaşmıştır (Ceyhan, 1979, s. 33). 1950’li yıllardan itibaren elektrik enerjisi üretimi sağlayan tesislerinin kurulumu kısmen ve işletilmesi ise tamamen yerli mühendisler tarafından sağlanmıştır. (Yıldız, 2015, s. 174). Böylelikle teknik personel açısından dışa bağımlılık azaltılmaya çalışılmıştır.

açıklanmasını talep etmesi üzerine Ankara'da İngilizce olarak hazırlanan raporun, Türk Heyeti tarafından 15-16 gün tetkik edildiğini ve sonuçta banka ile yapılacak müzakerelere bu raporun esas teşkil etmek üzere verilmesi konusunda anlaşıldığını belirtmiştir. Banka, bu rapora ilave olarak Seyhan Projesi'nin tatbik sahasına konulması hakkında Bakanlar Kurulu'nun 16 Şubat 1952 tarihli karamamesini ve eki olan protokolü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü kanun tasarısını, su işleri tahsisat kanunlarını, Çukurova Elektrik Türk Anonim Ortaklığı statüsü ile hissedarlar listesini¹⁰, şirketle imzalanacak imtiyaz anlaşması tasarısını İngilizceye tercüme ederek kendilerine verilmesini talep etmiştir.

İlk etapta Dünya Bankası, istikraz faiz haddi hakkında bir rakam bildirmemiş olsa da dönem itibarıyla ABD'de faiz haddinin yüksek seviyelerde olduğunu bildiren Yümer, bankanın son defa çıkarmış olduğu tahvilleri Kanada'da %4 ile plase¹¹ edebildiğini dolayısıyla da bu orana bankanın komisyonu da ilave edeceğinden yapılacak ikrazın en aşağı % ¾ faizle alınabileceğini tahmin ettiğini belirtmiştir (BCA, 30.1.0.0/74.469.4). Bununla birlikte bankanın istikraz müddetini 25 sene olarak kabul edebileceği düşünülmüştür. Banka, heyetin sunduğu raporda belirttiği 22.241.000 dolar dış finansmana ait keşif bedeline olağandışı giderler karşılığı olarak %15 teçhizat fiyatlarında siparişi müteakip olası artışlara karşılık olarak da 700.000 lira ve 800.000 dolar ilave edilmesini teklif etmiştir. Heyetin, ihtimal dahilinde görülen olağandışı masrafların gerçekleşmemesi halinde bu maksatla konulan tahsisatın başka işlere kullanılıp kullanılmayacağına yönelik sorusuna bankanın cevabının (BCA, 30.1.0.0/74.469.4) olumsuz olması da kayda değer bir durumdur.

Banka, projenin tatbik mevkiine konulması için derhal harekete geçilmesini ve bu maksatla ilk iş olarak bir müşavir mühendis firmasının angaje edilmesini teklif etmiştir. Bankaya göre bu suretle 1952 Temmuz'unda işe başlanarak 1953 başında temel hafriyatına girişmek mümkün olacaktır. Ancak bu hususta bankaya heyetin salahiyeti bulunmadığı bildirilmiş, kredi anlaşması imzalandıktan sonra müşavir mühendis firmasının seçilmesi işine Bayındırlık Bakanlığınca tevessül olunacağı ifade edilmiştir. Banka bu cevaba memnun olmamış, bu takdirde inşaat programının bir sene geri kalacağını ifade ederek daha süratle hareket edilmesini istemiştir. Bankanın, heyeti bu yönde sıkıştırmasının yanı sıra müşavir firma yetkileri konusunda da baskı kurmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Zira banka, bütün inşaat işlerinin idaresini, makine ve teçhizatın satın alınmasını, inşaatın ve imalatın kontrolünü, detay projelerinin ve tatbikat planlarının tanzimini üstlenecek şekilde bir mukavele akdedilmesini istemiştir. Türk Heyeti ise inşaat kontrolünün bizzat ilgili bakanlıklarca yapılacağını ve müşavir firmanın şantiyede sınırlı sayıda uzman gurubu bulundurarak daha ziyade teknik hususlarla meşgul olacağını, tatbikat projelerinin ise müteahhitlerce hazırlanıp müşavir firma tarafından tasdik edileceğini bildirince banka ile kesin bir anlaşmaya varılmamıştır (BCA, 30.1.0.0/74.469.4).

¹⁰ Buradaki hissedarlar kavramını kısaca açıklamakta fayda vardır. Hükümet finansman meselesini halletmek için iç kaynaklardan da olabildiğince yararlanmak istemiştir. Bu bakımdan iç finansman kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik bir takım aksiyonlar almıştır. Hesaplamalarda artı kalan açıklar için 100 liralık küpürler halinde hisse senetleri çıkarmayı düşünmüştür. Hükümete göre Amerika'dan temin edilecek sermaye dışında kalan miktarın hepsinin halk tarafından karşılanması gibi bir durum ortaya çıktığı takdirde hükümet payı olan miktarlarda bu hisse senetlerine ilave olarak yine halka intikal ettirilmesi gerekecektir. İnşaatın ıkmalı ve tesislerin faaliyete geçmesine kadar çıkarılacak olan hisse senetlerine belli oranlarda faiz ödenmesi de düşünülmüştür. Hükümet, bu suretle proje tamamlanana kadar halk tarafından bu işe yatırılan paraların aynı zamanda bir gelir sağlamasını amaçlamıştır. Hükümete göre, tesisler faaliyete geçtikten sonra yukarıda bahsedilen faizin yerini işletme kârı alacaktır (Demokrat, 21.02.1952, s. 1,2). Hükümetin bu aksiyonu kısa sürede ülkede yankı uyandırmıştır. Çukurova Elektrik Türk Anonim Ortaklığı hisse senetlerine büyük rağbet olmuştur. Tanınmış iş insanları yüksek miktarlarda taahhütte bulunmuşlardır. Bununla birlikte bölgenin kalkınması bakımından geniş ölçüde kâr temin edeceği muhakkak görülen ortaklığa bilhassa halkın küçük taahhütlerle de olsa katılımı beklenmiştir (Demokrat, 08. 03. 1952, s. 1, 2).

¹¹ Plase etmek: Bir faaliyette para yatırmak, yatırımda bulunmak, sermaye koymak (www.hukukmedeniyeti.org).

Truman'ın yukarıda belirtilmiş olduğu gibi devreye girmesiyle birlikte kredi, talep edilen 40.000.000 dolardan 25.000.000 dolara çekilmiş ve 1951 yılı itibariyle de serbest bırakılmasına karar verilmiştir. Söz konusu projenin sorumluluğu ise Devlet Su İşleri'nde o dönem henüz genç bir proje mühendisi olan Süleyman Demirel'e verilmiştir¹². MİKB ile 18 Haziran 1952 tarihinde yapılan ve 25.200.000 dolar tutarındaki kredi anlaşmasının onaylanması için gereken kanun tasarısı görüşmelerinde, dönemin Meclis Geçici Komisyon Sözcüsü Himmet Ölçmen, inşaatın yaklaşık olarak 100.000.000 liraya mal olacağını ifade etmiş, inşaatın iç ve dış finansmanla takviye edildiğini belirterek diğer finansal detaylar hakkında bilgi vermiştir (TBMMTD, 20.06.1952, s. 374). Müzakereler esnasında söz alan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, projenin Çukurova'yı tamamen ihya edeceğini anlatmış, Başbakan Adnan Menderes'in kredi temininde bizzat yaptığı çalışmaları övmüş, DP iktidarının bu işi başardığı takdirde ayrıca tebrik edileceğini ifade etmiştir. Seyhan Milletvekili Reşat Güçlü de yaptığı konuşmada, Adanalı olmaktan ziyade ülkenin büyük bir enerji kaynağına sahip olacağından duyduğu haz ve heyecanı belirtmiştir. Mecliste bulunan bütün milletvekilleri tasarı lehinde oylarını kullanmışlar ve tasarı alkışlar arasında ittifakla 20 Haziran 1952 tarihinde kabul edilmiştir (Demokrat, 21. 06. 1952, s. 1).

Seyhan Barajı Projesi ile ilgili olarak MİKB'nin cevaplanmasını istediği sorulardan teknik ve ekonomik yönlerine müteallik cevapların Elektrik İşleri Etüt İdaresi (E.İ.E) tarafından hazırlanmış olduğu yukarıda ifade edilmişti. Projenin inşa ve işletmesi için düşünülen organizasyon, iç finansman kaynakları ve hususi sermayenin iştiraki gibi hususlar ise diğer bakanlıkları da ilgilendirdiğinden bunlar hakkında Dışişleri Bakanlığı'nın çağrısı üzerine yetkili kişiler, Milletlerarası İktisadi İş Birliği Teşkilatı Genel Sekreteri Fatin Rüştü Zorlu nezdinde 25 ve 26 Ocak 1952 tarihlerinde toplanmıştır. Daha önce elektrifikasyon projelerinin finansmanı konusu ile ilgili olarak çeşitli toplantılar yapmış bulunan istişare komitesinin çalışmalarında belirlenen görüşleri de dikkate alınmıştır. Fatin Rüştü Zorlu başkanlığındaki heyet, dış finansman için hesaplanan 22.241.000 dolarlık keşif bedelinin MİKB'den alınacak krediyle karşılanacağını göz önünde bulundurarak bu borcun herhangi bir bakanlık tarafından değil doğrudan doğruya hükümet tarafından üstlenilmesini uygun bulmuştur. Ayrıca inşaatın iç finansmanı için gerekli 30.000.000 liranın ise özel sektörden karşılanmak suretiyle bütçe üzerindeki yükün de hafifletileceği, MİKB'nin de bu görüşü kabul edeceği düşünülmüştür (BCA, 230.0.0.0/3.9.5).

Dünya Bankası'nın ilk etapta projeye kredi konusunda olumsuz yaklaşması ve adeta projenin yapılmamasından yana tavır sergilediği yönündeki eleştirilere -bunlardan birisi daha önce yukarıda belirtildiği üzere Hazine Genel Müdürü Burhan Ulutan'ın eleştirisidir- projeye birlikte elde edilecek kazanımların rakamsal değerleri dikkate alındığında altında yatan gerçek sebebi anlamak mümkün olmaktadır. Zira Ulutan, pamuk üretimini baz alarak elde edilecek kazanımların dünya güçlerinin işine gelmeyeceğini açıkça belirtmiştir. Yapılan hesaplamalar neticesinde elde edilen rakamlar, bir bakıma Ulutan'ı haklı çıkarmaktadır. Planlamalara göre proje bittiği takdirde 144.000 hektar arazinin sulanması sağlanacaktır. Hesaplar ise 1965 senesine kadar yılda ortalama 87.852 hektar arazinin sulanması halinde sulamadan dolayı gelir artışının hektar başına 959 liradan yılda 84.250.068 liraya (30.089.310 dolar) ulaşacağını göstermiştir. Bununla birlikte Seyhan Barajı'nın Çukurova'da 85.000 hektar araziye de taşkınlarından koruyacağı düşünülmüştür. Taşkınların dönem itibariyle bölgede yaptıkları ortalama yıllık zarar 6.464.000 liradır. Getireceği diğer bazı faydalar da ilave edildiği takdirde taşkın kontrolü sayesinde 7.756.800 liralık bir fayda elde edileceği tahmin edilmiştir. Enerji üretimi olarak da 54.000 KW takatindeki santralde yılda 284.000.000 KWH enerji edilebileceği hesaplanmıştır

¹² (Birand, Dündar vd., 2006, s. 82-83). Süreç içerisinde banka yetkililerinin zorluk çıkarmaları, Başbakan Menderes'in bu konudaki net tavrı ve Süleyman Demirel'in barajın sorumluluğunu üstlenmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bknz: (Dikilitaş, 2007, s. 436-437).

(BCA, 30.1.0.0/94.587.11). Türkiye için böylesine bir kazanımın emperyalist güçlerin işine gelmeyeceği anlaşılmaktadır. 1956 yılında tamamlanması planlanan bu büyük proje için yapılan masrafların¹³ uzun vadeler dikkate alındığında boşa gitmediği aşıkardır. Zira Seyhan Barajı'nın devreye girmesiyle sulanabilir arazi miktarı 1.500.000 dönüme, taşkından korunan arazi ise 850.000.000 dönüme çıkarılmıştır (Yurtoğlu, 2014, s. 135).

Projelerin yabancı firmalara verilmesi konusunda ise 2490 Sayılı Kanun'un 45. Maddesi hükümlerine göre sınırlı eksiltme yapılması ve "Cost + Fixed Fee" (maliyet + sabit ücret) esasına dayanan bir sözleşme imzalanması esasının kabul edildiği görülmektedir. Fatih Rüştü Zorlu'nun başkanlığındaki heyet, bu prensibe ek olarak yabancı firmaların makul bir kâr karşılığında ve fazla risk altına girmeden bu projelerle ilgilenmelerini sağlamak için oluşturulacak mukavelelerin esaslarının, müşavir mühendis firmalar tarafından etraflıca incelenerek Bayındırlık Bakanlığı tarafından belirlenmesi ilkesini kabul etmiştir (BCA, 230.0.0.0/3.9.5).

Bakanlar Kurulu'nun almış olduğu 3/14482 Sayılı Karar ile Seyhan Barajı ve elektrik tesisleri ile ilgili olarak MİKB'den yapılacak olan kredi anlaşmasında borçlu olarak Hazine'nin gösterilmesine ve istikraz mürettebatının da Hazine tarafından karşılanması karara bağlanmıştır (BCA, 230.0.0.0/3.9.5). MİKB'nin Seyhan Barajı için açmış olduğu 25.200.000 dolar tutarındaki krediden 20.600.000 dolarının sarf edileceği ve 4.600.000 dolarının artacağı tahmin edilmiştir. Bu bakiyenin Demirköprü, Kemer ve Hirfanlı barajları müşavir mühendislik hizmetlerinde ve Demirköprü Barajı için Amerika'dan getirilecek olan ağır toprak hafriyatı makinelerinin %20 peşin ödemesinde kullanılması için de MİKB nezdinde teşebbüse girişilmiştir. Bunun üzerine banka, aşağıda açıklanan formülü teklif etmiş ve bu formül hükümet tarafından uygun görülünce kesin mutabakata varılması için Maliye Vekaleti tarafından Washington Maliye Müşavirliğine talimat verilmiştir. Teklif edilen formül şu şekildedir:

Tablo 2: MİKB'nin Seyhan Barajı için açtığı krediden arta kalan 4.600.000 doların geri ödemesine yönelik teklif ettiği formül

	Geri Ödeme Usulleri	Tutar (\$)
a.	1954 Senesinde Bankaya Ödenmiş Olan Faiz İade Edilecek	663.000
b.	1955 Senesi Faizi Alınmayacak	692.000
c.	1956 Senesi Faizi Alınmayacak	889.000
d.	1957 Senesi Resülmal Tediyeşi Yapılmayacak	749.000
e.	1958 Senesi Resülmal Tediyeşi Yapılmayacak	785.000
f.	1959 Senesi Resülmal Tediyeşi Yapılmayacak	822.000
	Toplam	4.600.000

Kaynak: BCA, 30.1.0.0/75.474.12.

¹³ 1956 yılında tamamlanması planlanan proje için 1 Ocak 1950-31 Aralık 1954 tarihleri arasında yapılmış masraf 20.633.880 lira, 1 Ocak 1955-31 Aralık 1955 devresinde yapılacak masraf ise 31.000.000 lira olarak hesaplanmıştır (BCA, 30.1.0.0/106.668.2).

Yukarıdaki bilgilere göre MİKB'nin sanki bir kolaylık sağlamış olduğu düşünülebilir. Ancak bu konu da açıklığa kavuşturulmuştur. Şöyle ki a ve b şıklarında gösterilen faizler, borç hesabına kaydedilerek 1960 yılından itibaren ödenecek taksitlere dahil edilecekti. C şikkındaki toplam tutar olan 2.356.000 dolar ise genel kredi yükünden düşülecek ve böylece Seyhan kredisi toplamı 22.844.000 dolara indirgenecekti. 4.600.000 doların kullanım şekli de şu şekilde olacaktı:

Tablo 3: MİKB'nin Seyhan Barajı için açtığı krediden arta kalan 4.600.000 doların kullanımına yönelik formülü.

	Artan Tutarın Kullanılacağı Yerler	Tutar (\$)	
a.	Demirköprü Toprak Hafriyatı Makinelerinin %20 Peşin Tediyesi		400.000
b.	Müşavir Mühendislik Masrafları	1954	135.600
		1955	860.000
		1956	860.000
		1957	860.000
		1958	860.000
		1959	599.800
	Toplam		4.575.400

Kaynak: BCA, 30.1.0.0/75.474.12.

Bu durum, projeler için alınan kredilerin ana paraları yanında hükümete büyük oranda faiz külfetleri de getirmiştir. Böylece uzun yıllara yansıtılan bir borçla karşı karşıya kalınmıştır. Ancak Seyhan Barajı kurulurken 10 milyon metreküp toprak kazılmış, 45 metre boyunda ve 40 metre derinliğinde o dönem için dünyanın en uzun sunî gölü meydana getirilmiş, temelinden itibaren 76 metre yüksekliğe sahip bir bentle baraj, dünyadaki büyük barajlar arasında yerini almıştır (Milliyet, 09.04.1956, s. 1).

3. Gediz Demirköprü-Kemer Barajları ve Hidroelektrik Tesisleri

Gediz Havzası'nı kapsayan büyük su projelerinin anahtarı olarak vasıflandırılmış bulunan Demirköprü Barajı, Salihli'nin takriben 25 km kuzeydoğusundadır. 1958 yılında tamamlanması planlanmış bulunan oldukça geniş kapsamlı olan bu projenin, Gediz Havzası'ndaki verimli ovaların taşkından korunmasını, sulanmasını temin edeceği ve ayrıca bent ağzında tesis edilecek olan bir santralle de 69.000 KW takat ile senede 193.000.000 KWH enerji elde edileceği hesaplanmıştır. Ayrıca elde edilecek elektrik enerjisinin İzmir dahil olmak üzere Ege Bölgesi'nin muhtelif şehir ve kasabalarına dağıtılması düşünülmüştür (BCA, 30.1.0.0/106.668.2).

Demirköprü Barajı'nın tamamlanmasıyla Marmara Gölü sistemi ile birlikte 78.000 hektar arazinin sulanmasının mümkün olacağı belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0/94.587.11). Dönem itibariyle verimli ovaların

sıkça yaşanan taşkınlar sebebiyle zarar gördüğü ve bu zararların büyük maddi kayıplara yol açmış olduğu bilinmektedir¹⁴. Yeni baraj sayesinde Ege Bölgesinin feyezan (taşkın) tehlikesinden kurtulacağı vurgulanmıştır (Milliyet, 24.03.1955, s. 1). Nafia Vekili Kemal Zeytinoğlu'nun vermiş olduğu bilgilere göre bu baraj sayesinde 700.000 dönümlük arazinin taşkınlardan korunabileceği, 72 metre yüksekliğinde ve 610 metre boyundaki bendin arkasında toplanacak sudan 1.000.000 dönüme yakın arazinin sulanabileceği ve yine bu sudan yılda 2.000.000 KWH enerji üretileceği ve böylelikle ülke ekonomisine 184.000.000 liralık kazanç sağlanacağı hesaplanmıştır (Milliyet, 24.03.1955, s. 7). Projenin büyüklüğüne müteneşip şekilde temel atma töreninin de görkemli olması planlanmış ve bu doğrultuda tedbirler alınmıştır (Cumhuriyet, 23. 03. 1955, s. 5). 7 Haziran 1957 tarihli bir bilgilendirme notundan, projenin gerçekleşmesi için oldukça hızlı hareket edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Hatta bazı durumlarda programlamaların %15 kadar bir fazlasıyla hareket edilmiş olduğu ve işlerin planlanan zamanından daha da önce bitirilebileceği ifade edilmiştir (BCA, 30.1.0.0/74.472.10). Özellikle henüz proje tamamlanmadan dahi hemen her önemli safhada tören yapılması son derece dikkat çekmektedir. İnşaatın ikinci safhasını teşkil eden su toplanması faaliyetine başlanması dolayısıyla da bir tören düzenlenmiştir. Zira su toplanması ile birlikte Gediz Ovası'ndaki taşkınların kontrol edilmesinin yanı sıra sulama faaliyetinin ilk safhasına ulaşılması büyük bir aşama olarak değerlendirilmiştir (Cumhuriyet, 01. 01. 1959, s. 3).

Gediz-Demirköprü taşkın önleme, sulama ve hidroelektrik tesisleri için Elektrik İşleri Etüt İdaresi ile Amerika'nın en tanınmış müşavir mühendislik firmasının müştereken hazırladıkları avan projelere (ön hazırlık projelerine) müsteniden, Gediz- Demirköprü Barajı'nın dış finansmanı için MİKB'den kredi talep edilmesi kararlaştırılmıştır. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'nun açıklamalarına göre MİKB'ye yapılan müracaata olumlu cevap verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Ekim ayı başlarında banka yetkilileri tarafından Türkiye'ye bir heyet gönderileceği bildirilmiştir. Zeytinoğlu, ayrıca bahsi geçen Amerikan firmasının hükümete başvurarak Gediz Barajı inşaatını ve buna gereken dış krediyi taahhüt ve temin edeceğini ifade etmiştir. Devam eden projeler hakkında bilgi veren Zeytinoğlu, gelecek yılların daha büyük talepleri için Büyük Menderes üzerindeki Akçay Barajı hazırlıklarını yaptıkları müjdesini de vermiştir (Cumhuriyet, 09. 09. 1953, s. 6). Tesislerin inşası için gerekli görülen takribi 35.000.000 liralık iç finansmanının bir kısmını yerel sermayeden temin etmek amacıyla Seyhan bölgesinde kurulmuş olan Çukurova Elektrik Türk Anonim Şirketi'ne benzer şekilde Ege Elektrik Türk Anonim Şirketi adında bir şirketin kurulması düşünülmüştür. 35.000.000 lira, mütedavil sermaye ihtiyacı göz önünde bulundurularak tespit edilmiştir. Bunun 19-20 milyon lirası umumi sektöre tahsis edilecek, devlet ise mütebaki hisseyi inşaatın ikmalinde şirkete devredilecek olan tesisler karşılığında aynî sermaye şekline getirecek ve mukabilinde hisse senedi alacaktır (Cumhuriyet, 31. 07. 1953, s. 9). Devlet tarafından temin edilmesi gereken 15-16 milyon lira sermayenin ise 6089 Sayılı Kanun ile Bayındırlık Vekaletine verilmiş bulunan tahsisat yetkisinden faydalanılarak gelecek yılların bütçelerinden karşılanması kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1.2/133.68.3).

Proje kapsamındaki baraj ve hidroelektrik santrali keşif bedeli istimlak masrafları hariç 92.000.000 lira olarak hesap edilmiştir. Bunun takriben 41.500.000 lirası iç ödenek, 50.500.000 lirası (18.000.000 dolar) dış

¹⁴ Bölgedeki taşkınlar oldukça yüksek maddi zararlara yol açmıştır. Hatta Demirköprü Barajı çalışmaları sırasında yaşanan bir sel felaketi zararların boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Barajın geçici seddi, iki gün üst üste yağın şiddetli yağmurlar sebebiyle yıkılmış, santralin temelleri de 15 metre suyun altında kalmıştır. Seddin yıkılması neticesinde barajda 2.000.000 lira civarında bir hasar oluşmuştur. Üç aydan beri temizlenmekte olan asıl seddin inşa edileceği 700 metrelik kısım, yıkılan toprak, kil ve kaya parçalarıyla tamamen dolmuştur. Zararın giderilmesi için en az 3-4 aya ihtiyaç duyulmuştur. Hidroelektrik santralının temeline dolan suyun tahliyesi de 10-15 günlük bir çalışmayla mümkün olabilmış ve tüm bu çalışmaların inşaatın tamamlanmasını 5 ay geciktireceği ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 23. 02. 1958, s. 1-5).

ödenektir. Dış ödenek için müteahhide 9 sene vadeli %5 faizli hazine bonoları ile ödeme yapılmıştır. Santralde ilk ünitenin Nisan 1958'de faaliyete geçirilmesi ve bütün tesislerin Aralık 1958'de tamamlanması planlanmıştır. Proje kapsamında Gediz Vadisi'nde diğer tesislerle birlikte 77.900 hektarlık arazinin sulanacak olması projenin büyüklüğünü göstermektedir. Sulama ile birlikte elde edilen mahsulün iç piyasa değerindeki artış yılda 76.045.000 lira ve dış piyasa değerindeki artış 74.555.000 lira olarak tahmin edilmiştir.

Ülke genelinde DP iktidarı döneminde sulama konusunda büyük bir ivme yakalandığını söylemek mümkündür. 1950 yılında sulanan arazi 9.868 hektar iken 1960 yılına gelindiğinde bu rakam yaklaşık olarak 15.000 hektara ulaşmıştır (Kürklü, 2015, s. 33). Bunların yanı sıra Demirköprü Barajı, 56.000 hektar arazinin taşkınlardan korunmasını sağlayabilecekti. Taşkın kontrolünden dolayı senelik önlenecek zarar ise 1.139.000 lira olarak tahmin edilmiştir. Enerji üretimi konusunda da proje oldukça önem arz etmektedir. 69.000 KW takatindeki santralden yılda 193.000.000 KWH enerji üretileceği hesaplanmıştır. Bu enerjinin değeri ise 29.000.000 liradır. Demirköprü Santrali; Salihli, Alaşehir, Kula, Turgutlu, Manisa, Akhisar, Ödemiş, Bayındır, Tire, Torbalı, Kemalpaşa, İzmir, Aydın, Nazilli gibi şehir ve kasabaları bağlayan Batı Anadolu enerji şebekesini besleyecek halde geniş bir alana enerji dağıtabilecek büyüklükte bir proje halini almıştır (BCA, 30.1.0.0/94.587.11).

Demirköprü Projesi haricinde bölge için son derece önemli bir proje de Kemer Barajı Projesidir. Büyük Menderes Vadisi için ciddi önemi haiz Kemer Barajı, Nazilli'nin yaklaşık 60 km güneyinde bulunmaktadır. 1954 yılında fiilen inşasına başlanılan barajın 1958 yılında tamamlanması planlanmıştır (BCA, 30.1.0.0/106.668.2). Barajın tamamlanmasıyla birlikte Büyük Menderes Havzası'nda 38.000 hektar arazinin sulanması ve taşkından korunması amaçlanmıştır. Başbakan Menderes ise Kemer Barajı'nın önemini ve projeden beklentileri şu cümlelerle ifade etmiştir: *"Evvvela Kemer Barajı nedir? Neye mal olacaktır? Ne hizmet görecektir? Kemer Barajı 120 milyon liraya olacaktır¹⁵. Senede 48.000 kilovat saat takatinde bir elektrik santralini işletecek, 400.000 dönüm arazi sulayacak, 500.000 dönüm araziye su taşkınlarından koruyacaktır"* (Cumhuriyet, 08.10.1955, s.5). Bent ağzında inşa edilecek bir santralde 48.000 KW takat ve senede 145.000.000 KWH enerji elde edilebileceği düşünülmüş olduğundan üretilecek enerjinin, Demirköprü ve Soma santralleri tarafından beslenecek olan Batı Anadolu elektrik ağına verilmesi planlanmıştır. 25 Ağustos 1955 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla birlikte Gediz-Demirköprü Barajı Hidroelektrik Santrali'nde enerji üretilmesi, bunun tüketim merkezlerine nakli ve toptan satış imtiyazı Ege Elektrik Türk Anonim Şirketine verilmiştir (BCA, 30.18.1.2/140.80.4).

1955 yılı kayıtlarına göre baraj ve hidroelektrik tesislerin keşif bedeli istimlak masrafları hariç 90.000.000 lira olarak hesap edilmiştir. Bunun takriben 47.500.000 lirası iç, 42.500.000 lirası (15.000.000 dolar) dış ödenektir. Dış ödenek için müteahhide 9 sene vadeli %5 faizli hazine bonoları ile ödeme yapılmıştır. Santralde ilk ünitenin Nisan 1958'de faaliyete geçeceği belirtilirken tüm tesislerin 1958 Aralık ayında tamamlanması planlanmıştır. Projenin tamamlanmasıyla birlikte Akçay ve Büyük Menderes vadilerinde toplam 38.000 hektar arazinin sulanması planlanmıştır. Sulamadan dolayı mahsulün değerindeki artış ise yılda 34.000.000 lira olarak hesaplanmıştır. Kemer Barajı ile Akçay Vadisi'nde 3.000 hektar arazinin taşkınlara karşı korunacağı ve Akçay Nehri ile Büyük Menderes kavşağının ağzındaki taşkınların da şiddetinin azaltılacağı düşünülmüştür. Planlamaya göre 48.000 KW takatindeki hidroelektrik santralinde senede 145.000.000 KWH enerji üretilecektir. Bu enerjinin değeri 21.000.000 liradır. Kemer Santrali, Nazilli, Aydın, İzmir, Manisa, Salihli,

¹⁵ Menderes barajın 120 milyon liraya mal olacağını söylemiş olsa da açılış tarihi itibarıyla Kemer Barajı'nın 183 milyon liraya mal olduğu anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 25. 09. 1958, s. 1).

Alaşehir, Kula, Turgutlu, Ödemiş, Akhisar, Bayındır, Tire, Torbalı, Kemalpaşa gibi şehir ve kasabaları bağlayan Batı Anadolu enerji şebekesini besleyecek kapasitede bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır. Proje inşaatında su tutma için gerekli bütün tesisat Fransa'dan getirilmiştir (BCA, 30.1.0.0/74.472.9).

Gediz-Demirköprü'de kurulacak olan baraj ve hidroelektrik santrali ile Büyük Menderes'in Akçay kolu üzerinde kurulacak Kemer baraj ve hidroelektrik santrali inşaatı mukavelesinin tıpkı Seyhan Barajı inşaatında tatbik edilmiş olduğu gibi muayyen bir plafonla sınırlandırılmış (Maliyet + Sabit kâr) esas üzerinden yapılmasına karar verilmiştir. Yine Bakanlar Kurulu kararına göre; işin tahakkuku sırasında gurubun Türk parası ile yapacağı bircümle masrafların mukavele şartlarına göre sityasyonlar vasıtasıyla ve bununla beraber dış ödenek kısmının ise 5259 Sayılı Kanun'un verdiği yetkiye dayanılarak 9 sene vade ve 18 adet bono vasıtasıyla ödenmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre ilk altı (altı dahil) bonoya faiz uygulanmayacak, diğer bonolara 1 Temmuz 1954 tarihinden itibaren faiz uygulanması planlanmıştır. Bu bonoların faizi %5 olarak belirlenmiş, mukavelenin imzası geciktiği takdirde bonoların vadeleri ile faiz mebdelerinin (başlangıç/açış) gecikme tarihi kadar ileri alınacağı ifade edilmiştir (BCA, 30.18.1.2/135.28.12).

29 Ocak 1954 tarihinde Dünya Bankası Başkanı Black, kendisini Washington'da protokol dışı davet ettiği bir öğle yemeğinde Celal Bayar'a Demirköprü Barajı'nı kredilendirmeyeceklerini tebliğ etmiş¹⁶ bu gelişme karşısında ise Menderes, Dünya Bankası temsilcisi Pieter J. Liefinck'i kovmuştur¹⁷. Temsilcinin Türkiye'yi terk etmesiyle birlikte Dünya Bankası ile olan ilişkiler eski kredilerin yürütülmesi dışında tamamen kesintiye uğramıştır. Bu anlaşmazlık neticesinde bankanın yeni kredi açmaması, Menderes hükümetinin birçok alt yapı projesini uzun vadeli ve uygun koşullu banka kredileri yerine kısa vadeli kredilerle finanse etmesine yol açarak ciddi maliyetler getirmiştir (Özcan, 2019, s. 58). Bu sebeple Demirköprü için Dünya Bankası faizlerinden daha uygun bir Fransız kredisi bulunmuştur.

Proje işinin teknik kontrol ve fenni mesuliyetini yüklenmek üzere Akçay-Kemer Barajı için de bir yabancı müşavir firma angaje edilmesi esasları çerçevesinde Rar Türk Ltd. ve Fransız Entreprises Metropolitannes et Coloniales firmasına yaptırılması¹⁸ İcra Vekilleri Heyetince 25 Mart 1954 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1.2/135.28.12). 28 Mart 1954'de Demirköprü (Gediz) ve Kemer Barajları ihalesi yapılmış, söz konusu ihale sonucu bir Fransız grubundan 11 yıllık kredi alınmıştır (Toy, 2009, s. 80). Dünya Bankası ile meydana gelen gerilim çok da fazla uzun sürmemiştir. Zira DP, ABD ve finans çevreleriyle anlaşmak zorunda kalmıştır. Bu amaçla 4 Ağustos 1958 tarihli kararlarını almış ve bu gelişme üzerine yardımlar yeniden başlamıştır (Çizmeli, 2010, s. 576).

Kemer Barajı, nihayete erdiğinde gazete sayfalarına yansıyan bazı haberlerde projenin büyüklüğüne dikkat çekilmek istenmiştir. Mesela "*Milliyet*"in bir haberine göre baraj, İstanbul ölçüsünde 10 katlı, 40 daireli,

¹⁶ Dünya Bankası'nın bu tutumunun, hükümeti özellikle de Menderes'i kızdırmaya doğal bir refleks olarak değerlendirilebilir. Zira Amerikan Kongresi'ndeki konuşması münasebetiyle Celal Bayar'ın kongre üyeleri tarafından hararetle alkışlanması ve siyasi çevrelerde "mükemmel" bir intiba bırakmış olması (Akşam, 30. 01. 1954, s. 1, 2) DP iktidarını özellikle istenilen dış desteklerin kayıtsız-şartsız elde edilebileceği yönünde umutlandırmış olmalıdır.

¹⁷ Menderes'in diplomatik çabalarında zaman zaman görülen öfkesi doğrudan kişiliğiyle ilgili olarak değerlendirilmektedir. Şevket Süreyya Aydemir, Adnan Menderes'in kişiliğiyle yapmış olduğu bir yorumda şunları ifade etmiştir: "*Büyük rakamlardan ve büyük projelerden korkmayan insandı. Öyle kalabilseydi tarihi misyonunu yerine getirmiş olacaktı. Ama enerjisinin çoğunu küçük ve değersiz kavgalarla, bir türlü kurtulamadığı sabit fikirler içinde harcıyordu...*" (Aydemir, 2000, s. 240). 27 Mayıs 1960 tarihinde Harp Okulu'na getirilen tutuklular arasında yer alan Başbakan Yardımcısı Medeni Berk de şu sözleri sarf etmiştir: "*Yazık oldu Menderes'e. Her zaman ağzından "Keban Barajı, Erdemir Fabrikası ve Boğaz Köprüsünün yapıldığını görmeden Allah canımı almasın" dileğini eksik etmezdi. Artık göremeyecek...*" (Demirel, 2012, s. 18).

¹⁸ Kemer barajı'nın inşasına bir Fransız şirketi iştirak etmiş olduğundan açılış törenine dönemin Fransız Büyükelçisi de gelmiştir (Cumhuriyet, 26.09.1958, s. 5).

700 apartman büyüklüğüne ulaşmıştır. 700 bin metreküp gövde hacmine sahip olan baraj, elektrik nakil hatları haricinde 182.865.000 liraya mal olmuştur. Gazeteye göre, baraj inşaatında kullanılan malzeme ile 11 metrelik 150 kilometre boyunda beton yol ya da 20 havaalanının uçuş pisti yapılabilirdi. Kullanılan malzemelerin çokluğunu anlatan başka bir örneğe göre ise malzeme taşıyan kamyonlar arka arkaya düşünüldüğü takdirde Üsküdar'dan Bolu'ya kadar uzanan bir katarın teşkil edilebileceği ifade edilmiştir (Milliyet, 26.09.1958, s. 1). Bayındırlık Vekili Tevfik İleri de barajın açılış konuşmasında Kemer Barajı'nın Türkiye'nin en yüksek ve yükseklikte Avrupa'nın altıncı barajı olduğunu belirtmiştir (Milliyet, 26.09.1958, s. 5).

4. Hirfanlı Barajı ve Hidroelektrik Tesisleri

Hirfanlı Barajı Projesi, Kızılırmak'ın düzenlenmesini temin edecek en önemli bir tesis olarak düşünülmüştür. Bu baraj, Kızılırmak'ın sularını düzenlemek ve bu nehrin Osmancık ve Bafra deltasına zaman zaman yaptığı taşkınları önlemek ayrıca sulama yapmak gayesiyle, Kırşehir'e bağlı Kaman kazasının 25 km güney batısında Hirfanlı mevkiinde kurularak 8 Ocak 1960 yılında işletmeye açılmıştır (Yurtoğlu, 2014, s. 137). Tesisler, Ankara'nın 145 km doğusunda ve Kırıkkale'ye takriben 80 km mesafede bulunmaktadır.

Kapasitesi, 100.000 kilovat, senelik üretimi 400.000.000 kilovat saat olarak hesaplanan santralle birlikte Kuzeybatı Anadolu şebekesi ve Orta Anadolu şehir-kasabalarına enerji temin edilmesi planlanmıştır. Projeye göre barajın inşaatı kaya dolgu tipinde olacak, yüksekliği 85 metreyi bulacaktır. Baraj gölünün hacmi ise 6.300.000.000 m³ olarak hesaplanmıştır. Elektrik santralinde 4 türbin ve 4 jeneratör bulunacaktır (Cumhuriyet, 24. 04. 1955, s. 1-7). Projenin keşif bedeli, istimlak masrafları hariç 100.000.000 lira olarak belirlenmiştir. Bunun tahminen 52.000.000 lirası iç ödenek, 48.000.000 lirası (6.000.000 Sterlin) dış ödenektir (BCA, 30.1.0.0/94.587.11). Santralde ilk ünitenin Nisan 1958'de faaliyete geçirileceği, Ağustos 1958'de bütün tesislerin tamamlanacağı hesaplanmıştır. Kızılırmak sularının Hirfanlı Barajı ile düzenlenmesiyle birlikte ağızda tahminen 25.000 hektar arazinin sulanması temin edilecekti. Baraj ile birlikte Kızılırmak'taki taşkınlar tamamen kontrol altına alınabileceği için ağızda taşkınların şiddeti azaltılacak ve takriben 25.000.000 hektar arazinin taşkınlardan korunması sağlanacaktı. 128.000 KW takatindeki hidroelektrik santralde ise senede 400.000.000 KWH enerji üretileceği ve bu enerjinin değerinin 60.000.000 lira olduğu ifade edilmiştir (BCA, 30.1.0.0/94.587.11).

Kızılırmak üzerinde yaptırılacak Hirfanlı baraj ve hidroelektrik tesislerinin de yine Seyhan Barajı inşaatında tatbik edilmekte olan muayyen bir plafonla sınırlandırılmış (maliyet + sabit kâr) esasları üzerinden yapılması, işin tahakkuku sırasında gurubun Türk parası ile yapacağı bircümle masrafların mukavele şartlarına göre sityasyonlar vasıtasıyla ödenmesi, dış ödenek kısmının ise 5259 Sayılı Kanun'un verdiği yetkiye dayanılarak 9 sene vade ve 18 adet bono vasıtasıyla ödenmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1.2/135.28.12). Projenin teknik kontrol ve fenni mesuliyetini yüklenmek üzere Akçay-Kemer Barajı için de bir yabancı müşavir firma angaje edilmesi, bu amaçla işin The English Electric Co. Ltd. ve George Wimpey and Co. Ltd. firmalarına pazarlıkla yaptırılmasına 3 Mart 1954 tarihinde karar verilmiştir (BCA, 30.18.1.2./135.17.17). George Wimpey firması 1954 Ağustos ayı ortalarında baraj yerinde fiilen inşaatla başlamış, Ankara-Kayseri şosesi ile baraj yeri arasındaki 24 km uzunluğundaki irtibat yolu da tamamlanmıştır. Türbin ve jeneratörler üzerindeki gerekli hazırlıklar ise imalatçı firma olan The English Electric Co. tarafından yapılmış ayrıca daimî teçhizatın bir kısmı ısmarlanmış ve imalata başlanmıştır (BCA, 30.1.0.0/94.587.11).

Proje üzerinde hassasiyetle durulduğu, işlerin hızlı ve güvenli bir şekilde yürütülmesi için yoğun bir çaba harcanmış olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin Nafia Vekili Kemal Zeytinoglu'nun Başbakan Adnan

Menderes'e göndermiş olduğu 6 Kasım 1955 tarihli bir telgrafta, Hirfanlı ve Seyhan barajlarının süratle tamamlandığı ve planlanan tarihlerde hizmete açılacağı ifade edilmiştir (BCA, 30.1.0.0/74.470.7). Süreç içerisinde işlerin gidişatıyla ilgili anlık bilgiler veren DSİ Umum Müdürü Süleyman Demirel¹⁹ de 4 Ekim 1957 tarihine gelindiğinde baraj inşaatının %70'inin başarıyla tamamlandığını belirtmiştir (BCA, 30.1.0.0/74.472.8). Hirfanlı Barajı, 8 Ocak 1960 tarihinde törenle hizmete açılmıştır. Türkiye'de dönem itibarıyla inşa edilen barajların en büyüğü olan bu baraj, Seyhan Barajı'nın takriben 5 katı kadar olmuş ayrıca baraj gölü de Avrupa'nın ve Ortadoğu'nun en büyük suni gölü halini almıştır (Cumhuriyet, 09. 01. 1960, s. 1).

5. Keban Barajı ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Demirköprü, Kemer ve Hirfanlı barajları müşavir mühendislik hizmetlerine ait mukavelelerdeki gibi mevcut esas ve nispetler göz önünde tutularak Keban Barajı'nın müşavir ve inşaat kontrolü hizmetleri için Tippetts-Abbett-McCarthy-Stratton Amerikan firması ile pazarlık suretiyle anlaşmaya varılması ve bir sözleşme imzalanmasına İcra Vekilleri Heyetince 6 Eylül 1957 tarihinde karar verilmiştir (BCA, 30.18.1.2/147.44.11). Fırat ve Murat nehirlerinin birleşme noktasında yer almasından dolayı son derece önemli bulunan Keban mevkiinde, baraj ve hidroelektrik tesislerinin yapımı işi ise Rar Türk Ltd. ve Compagnie Français D' Entreprises firmalarına pazarlık suretiyle verilmiştir (BCA, 30.18.1.2/146.40.19). Aslında Fırat ve Dicle sularının belirlenen noktalarda tutularak barajlar yapılması uzun bir süreci kapsamaktadır. Haddizatında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında değerlendirilebilecek Fırat ve Dicle nehirleriyle ilgili olarak henüz 1936 yılında bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün akan suların değerlendirilmesi için verdiği direktifler doğrultusunda çalışmaların başlatılmış olduğunu (Gökçe, 2015, s. 278) unutmamak gerekir. Uzun bir geçmişe sahip olan GAP'ı hazırlayan temel etmen, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sahip olduğu su ve tarım potansiyelidir. GAP, ortaya çıkışından günümüze kadar değişen ülke ve dünya şartlarına göre yöntem ve hedefler açısından sürekli geliştirilmektedir²⁰. Sonuç itibarıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle enerji ve tarımsal üretimin verimliliğini artırmak hedefiyle başlatılan Keban Projesi, 1980'li yıllardan itibaren genişletilerek GAP'a dönüştürülmek suretiyle oldukça geniş bir alanı kapsayan büyük bir proje halini almıştır (Atvur, 2014, s. 288). 1935 yılında kurulmuş olan Elektrik İşleri Etüt (EİE) İdaresi tarafından yapılan araştırmalar, 1958'de sonuçlanmış, Fırat üzerinde 3, Dicle üzerinde 5 olmak üzere toplam 8 barajın kurulabileceği ve yaklaşık 20 bin hektar arazinin sulanabileceği saptanmıştır. 1954 yılında Devlet Su İşleri'nin faaliyete geçirilmesiyle birlikte proje genişletilmiştir. Fırat üzerindeki 7 proje paketi ile Dicle havzasındaki 6 proje paketi birleştirilerek 13 projeden oluşan bir projeler demeti GAP'ın alt yapısını oluşturmuştur (Gökçe, 2015, s. 278).

Demokrat Parti, iktidara geldiği ilk yıl kuraklıktan kaynaklı düşük üretimle karşılaşmış, buna çare olarak da büyük su işlerine ayrıca önem verilmesi gerektiğine, bunun sağlanması sayesinde iktidarını daha fazla sürdürebileceğine inanmıştır. Zira Menderes, baraj işlerini parti propagandası kapsamında kuvvetli enstrümanlar olarak kullanmıştır. Menderes'i, planladığı baraj projelerinde cesaretlendiren önemli unsurlar arasında Dünya Bankası'ndan sağlanan ve/veya zaman içerisinde alınması muhtemel krediler yer almaktadır. DP iktidarının giriştiği bazı projelerde maliyetin önemli bir kısmını dış destekle sağlamış olduğu görülmektedir.

¹⁹ Adnan Menderes'in özel kalem müdürlerinden Ercüment Yavuzalp, Başbakanın su konusunda her zaman görüş ve kanaatine müracaatta bulunduğu ve en çok temas ettiği teknokratlar arasında en başta gelenin, Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürü Süleyman Demirel olduğunu vurgulamıştır (Yavuzalp, 1991, s. 17). Süleyman Demirel'in genel müdür olduğu dönemde Devlet Su İşleri teşkilat tarihinin en önemli atılımlarını yapma inkânı bulmuştur. Devlet Su İşleri Genel Müdürü Süleyman Demirel, Celal Bayar ve Adnan Menderes'in büyük takdirini kazanmış ve başarıları ile de kendilerinden himaye ve telif görmüştür (Dikilitaş, 2007, s. 441).

²⁰ GAP'ın ortaya çıkışından itibaren geçmiş olduğu değişimler hakkında ayrıntılı bilgi için bknz: (Benek, 2009, s. 45-71).

Bu durumun dönemin iktidar yanlısı yayın organları için adeta bir övünç kaynağı olduğu, bu yayın organlarının ilgili haberleri veriş tarzından anlaşılmalıdır. Mesela Seyhan Barajı ile ilgili verilen bir haber içeriğinde, barajın sadece kendi misyonunu yerine getirmekle kalmayacağı, baraj ve santralle birlikte hususi teşebbüs tarafından çimento fabrikası, sebze ve meyve depoları, irili ufaklı yeni sanayi müesseseleri de kurulmak suretiyle Çukurova bölgesinde hayatın canlanacağı vurgusu yapılmıştır (Yeni Adana, 04.03.1952, s. 3). DP döneminde sağlanan dış kredilerin de etkisiyle büyük baraj inşaatlarına yabancı firmalar kendileri için açılan bu fırsat alanlarından faydalanmak istemişler ve projelere vakit kaybetmeden talip olmuşlardır.

Barajların yapımı esnasında yabancı firmaların zaman zaman hükümetle anlaşmazlığa düştükleri, bu anlaşmazlıkların ise gerek işlerin planlandığı sürede bitirilmesi gerek ödemelerin yapılması konularında hükümeti zor durumda bıraktığı anlaşılmalıdır. Söz konusu ihtilaflar kimi zaman işlerin başında imzalanan sözleşmelere ilaveten yapılan anlaşmalarla çözülmeye çalışılmıştır. Örneğin İstanbul'un su sorununu çözmek üzere inşasına başlanan ikinci Elmalı Barajı müteahhit firması Etablissement Billard ve Etudes et Entreprises Şirketi ile İstanbul Sular İdaresi arasında meydana gelen ihtilafın giderilmesi için Bakanlar Kurulu tarafından acilen bir ek anlaşma yapılmasına karar verilmiştir (BCA, 30.18.1.2/137.102.20).

DP hükümeti tarafından ödemelerin gecikmesi durumlarında ise bazı firmalar derhal sözleşmeleri feshetme yoluna gitmişlerdir. İnşaat ihale tarihi 30 Eylül 1954, makine ihale tarihi 7 Mayıs 1954 olan Kayseri ve çevresinin enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmak istenen Sızır Barajı'nın ihalesi, dış finansman kapsamında 873.300 dolar tutar ile Siemens'e kredili olarak verilmiştir. Bunun ayrıca 32.559 doları İtalyan kredisidir. Ancak Siemens'in %10'u zamanında transfer edilmiş, %25'inin gecikmesi üzerine de söz konusu şirket mukaveleyi feshetmek istemiştir. 10 gün öncesinden 150.000 doların transfer edilmesine rağmen bunun tam olarak %25'e tekabül etmemesinin (BCA, 30.1.0.0/74.470.13) hükümeti zor duruma düşürdüğü anlaşılmalıdır. Hükümet ise projenin derhal bitirilmesini istemiştir. Zira Sızır Barajı Projesi, takati 7.200 KW olan santralle senede 22.000.000 KWH enerji üretebilecek önemli projelerden birisi olarak değerlendirildiğinden projeye sağlanacak kazanımlar dolayısıyla herhangi bir ihtilafa düşülmesi hükümet yetkililerinin arzu etmediği bir durum olmuştur.

Kredilerin ödenmesinde meydana gelen bazı aksaklıkların yabancı firmalar tarafından kullanılarak duruma ve şartlara göre Türk Hükümetini adeta tehditkâr bir tavırla uyarmaları da üzerinde durulması gereken bir konudur. Ödeme gecikmeleri, firmaların söz konusu tehditleri yapmalarında başat argümanlar olarak ele alınmıştır. Ödemelerde meydana gelen gecikmelerin kimi durumlarda neredeyse öncelikli devlet meselesi olarak algılandığını da belirtmekte fayda vardır. Aşağıda verilen sadece bir örnek dahi bu konunun hassasiyetini göstermesi bakımından yeterli görülebilir.

Sarıyar Barajını inşa eden Philipp Holzman Şirketi'nin teftiş heyeti reisi Hermann J. Abs ile Başbakan Adnan Menderes arasındaki yazışmalar, emperyalist sarmalın niteliğini gözler önüne sermesi açısından önem taşımaktadır. Hermann Abs, firmanın Hochtief A.G., Siemens-Bauunion G.M.B.H. ve Türk Rar G.M.B.H. firmalarıyla teşriki mesai etmek suretiyle Sarıyar Barajı'nın inşaatı işini üzerine almış olduğunu ve mektubun kaleme alındığı tarihlerde Holzmann Şirketi'nin, Hochtief ve Rar ile birlikte Samsun limanını inşa etmekte olduğunu hatırlatmıştır. Abs'in mektubunda yer alan ve satır aralarına yerleştirdiği tehdit cümlelerini vurgulaması açısından ismi geçen şahsın ifadelerine aynıyla burada yer verme gereği doğmuştur:

“...Son zamanda yapılan teftiş heyeti oturumlarında yeisle görmek mecburiyetinde kaldık ki inşaatı bitmiş ve usulüne uygun şekilde tesellüm edilmiş ve baraj, 1957 yılının ilk baharında

tarafınızdan hizmete açılmış ve resmi küşadı yapılmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Maliye Vekaletinin garanti vermiş bulunmasına rağmen Sarıyar Barajı inşaatından doğan takriben 1,8 milyon dolar tutarındaki matlubatımızın tahsiline muvaffak olunamamıştır. İştirakçi firmalar -maddi menfaatlerine ve para matlubatına ehemmiyet vermeksizin- (zira bir Hermes Garantisi²¹ mevcut değildi) bütüen rizikoyu üzerlerine almışlar ve inşaatı, müddetinde ve muvaffakiyetle bitirmişlerdir. Bu işi yaparken ekselanslarına ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı duymakta oldukları itimat hislerine istinat etmişlerdi. Kontratta doğrudan doğruya dolar olarak tediyeler yapılması hususunda mutabakata varılmış olan bu ödemelerin gecikmeye uğraması dolayısıyla firmalar ciddi neticeler doğurmaya müsait çok güç bir duruma girmiş bulunmaktadır. Firmaların ehemmiyetli surette mali zararları vardır. Türkiye'deki yeni tasarılar için krediler temini imkanları ile Türkiye'nin iktisadi kalkınması yolundaki arzularınız zarar görecektir. Şu anda alakalı vekaletin memnuniyetini mucip bir şekilde ilerlemekte olan Samsun Limanı'nın inşaatında durumun menfi tesirler yapabilmemesinden belki de kaçınılamayacaktır. Alakalı firmaların bu endişe verici duruma ve çetin vaziyetine lütufluk müdahalenizin bir son vereceğini umut ediyorum. (Hermann Abs)" (BCA, 30.1.0.0/7.38.19).

Hermann Abs'ın yukarıdaki şekliyle sıralamış olduğu maddeler açık bir tehdittir. Abs'ın, Türkiye'yi sadece mevcut durumla tehdit etmekle yetinmeyerek gelecekte Türkiye'nin kalkınmasını sağlayacak projelerin uygulama safhasına konulması konusunda da fütursuzca tehditleri karşısında bizzat Menderes tarafından cevabî bir mektup yazılmıştır. 21 Temmuz 1958 tarihli bu cevapta Başbakan Menderes, söz konusu firmaya ağustos ayı başında yeterli miktarın havale edilmesi için gereken talimatı verdiğini bildirmiş, ayrıca Sarıyar Barajı'nın mükemmel bir şekilde çalıştığını, ürettiği elektriği²² Türkiye'nin çeşitli yerlerine gerek aydınlatma gerekse de diğer amaçlar için dağıttığını belirtmekten mutluluk duyduğunu ifade etmiştir. Herman Abs, Başbakan'ın bu müdahalesinden son derece memnun olmuştur ve bu tavrın her iki ülke arasındaki iktisadi iş birliğini daha da kuvvetlendireceğini belirtmiştir (BCA, 30.1.0.0/7.38.19).

Her ne kadar ülkeler arasında iktisadî bir iş birliğinden bahsedilse de özellikle Türkiye'nin planlamalarında yerini almış olan dış kaynakların veya fonların Türkiye'yi tamamen serbest bırakmaktan yana olmadıkları gerek Dünya Bankası gerek ilgili fonların yönetiminde yer alan yetkililerin dahi Türkiye'yi belirli sınırlar dahilinde tutma arzularını yeri geldiğinde gizlememiş oldukları dikkat çekmektedir. Örneğin Barker Raporuna²³ göre Türkiye'nin elektrifikasyonu tesis başına 1,2 MW ile sınırlandırılmak istenmiş hatta Sarıyar Barajından başka baraj yapılmasına dahi kesinlikle karşı olunmuştur (Toy, 2009, s. 93). Öyle ki bu rapor, Menderes'e, sanayileşmek²⁴ yolunda önemli yapı taşlarından olan hidroelektrik santralli baraj ve linyit kömürlerini değerlendiren büyük ölçekli termik santrallerden uzak durmasını "emreden" bir mahiyet

²¹ Hermes kredileri, 1949'dan itibaren Alman şirketlerinin yabancı ülkelere yönelik yatırım ve ihracatlarını garanti altına alırken savaş ve devlet el koymalarına karşı koruma sağlamıştır (www.aa.com.tr).

²² Kayıtlarda Sarıyar Barajı'nın 24 Ocak 1958 tarihinden itibaren günde 1.000.000 KWH elektrik enerjisi ürettiği belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0/75.473.5). Sarıyar Barajı (Hasan Polatkan Barajı) Hidroelektrik Santrali Türkiye'nin ilk büyük HES (hidroelektrik santrali) barajıdır. Türkiye'deki tek santral atölyesine sahiptir. Türkiye baraj gölü sıralamasında altıncı sırada bulunmaktadır (www.ultraenerji.com).

²³ Ayrıntılı bilgi için bknz: (Güven, 1998).

²⁴ Barker Raporu'nda, Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğuna vurgu yapılmakta, sanayileşmekten ziyade bu yönde kalkınma sağlanmasına salık verilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'ye önerilen tarım ve hammadde üretimi, demiryolu yapımının yavaşlatılması, devletçiliğe son verilmesi, her alanın özel teşebbüse açılması, devlet yatırımlarının sadece altyapıyla sınırlandırılması, yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılması (E.Keskin, 2019, s. 522) gibi istekler emperyalist güçlerin Türkiye'ye bakış açısını göstermektedir.

göstermiştir. Haddizatında bu konuda Barker Raporu'nun son tahlilde “*Size bir baraj yeter (Sarıyar Barajı), başka baraj yapmayın*” demek istediğine dair yorumu (Demire, 2012, s. 331) hak vermek mümkündür. Zira Sarıyar Barajı, Barker Raporu'nun Türkiye için onayladığı tek baraj olmuştur (Demire, 2012, s. 426). Thornburg Raporu gibi Barker Raporu da Türkiye’de tarıma öncelik veren bir kalkınma stratejisi önemmiş, bunun da özel teşebbüs öncülüğü ile gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüştür (Timur, 1991, s. 73). Oysa Türkiye'nin en önemli ihtiyacı elektrik enerjisidir. Ucuz ve bol kapasiteli elektrifikasyon Türkiye'nin hızla sanayileşmesinin de önünü açacak demektir. Sarıyar Barajı projesinin uygulanması görevi Etibank'a verilmiş, Etibank projenin finansmanını sağlamak amacıyla MİKB'na müracaat etmiştir. Girişimler sonucunda projenin onaylanması ve Marshall Planı çerçevesinde desteklenmesi sağlanmıştır. 21 Eylül 1950 tarihinde Türk Hükümeti adına Fevzi L. Karaosmanoğlu ile ABD adına Büyükelçi Russell H. Dorr arasında bir protokol imzalanarak proje maliyetinin %40'ının Marshall yardımlarıyla, %60'ının ise yerli sermayeyle karşılanması konusunda anlaşılmıştır (www.ataturkansiklopedisi.gov.tr).

DP iktidarının ilk üç senesi itibariyle ülkede 800 milyon kilovatlık bir enerji mevcuttur. Bu enerjinin %4'ü su kuvvetinden sağlanmaktadır. Hükümet politikası gereği 12 baraj ve santralin inşaatı ele alınmış olsa da Türkiye hakkında yazılan raporlar böylesi bir gelişmeden yana değildir. 1958 yılında tamamlanması planlanan baraj projeleriyle birlikte ülkedeki enerji üretimi 3 milyar kilovat saat olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin sanayileşmesini tasvip etmeyen raporlara rağmen Türkiye için elzem olan enerji üretiminin hızla sağlanması için gerekli olan tek elden yönetim ilkesi gereği de Bayındırlık Vekâletine bağlı bir Enerji Umum Müdürlüğü'nün kurulması uygun görülmüştür (Zafer, 07.03.1953, s. 1). Bu bağlamda Türkiye Birinci İstisarı Enerji Kongresi'nin de son derece önem taşıdığını hatırlatmak gerekmektedir. Kongrede, yurdun bütün enerji işlerinin bir elde toplanması suretiyle 500 köyün elektriğe kavuşacağı tespit edilmiştir. Köy Elektrifikasyon Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Melih Koçer, ülkede o güne kadar bir enerji programı olmadığından, işlerin çeşitli müesseseler tarafından yürütülmesinin de enerji kaybına sebep olduğundan yakınmış, kongrenin şu üç mesele üzerinde durduğunu açıklamıştır:

1. Ülkenin enerji ihtiyacı ve bunu karşılamak üzere alınması gereken tedbirler.
2. Enerji işlerinin bir elden yürütülmesini sağlayacak bir müessesenin kurulması.
3. Milli köy elektrifikasyonu davamız.

Bu suretle dış ve iç kredileri temin edebilecek hükümet yardımına güvенеbilecek tam müstakil bünyeli bir Türk Enerji Kurumu'nun tesis edilerek Türkiye’de yapılacak bütün enerji tesislerinin bu kurum marifetiyle gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca enerji davasına lüzumlu alet ve malzemenin de yerli olarak imalinin Teknik Üniversite tarafından yapılabileceği ifade edilmiştir (Zafer, 11.04.1953, s. 1-3).

Büyük projelerin bitirilebilmesi için gereken dış finansman tutarları kimi zaman projeler kadar büyük meblağlara ulaşmıştır. Fikir vermesi açısından aşağıdaki tablo önem taşımaktadır:

Tablo 4: Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Tarafından İnşa Edilmekte Olan Barajların Başlama-Bitme Tarihleri ile Yıllara Ayrılan Döviz İhtiyacı

Barajın İsmi	İhale Tarihi	İkmal Tarihi	Yıllara Göre Dış Ödenek İhtiyacı (\$)			
			1955	1956	1957	1958
Seyhan	Temmuz 1953	30 Haziran 1956	Seyhan Barajı'nın dış ödenek ihtiyacı MİKB'den temin edilen 25.000.000 dolarlık kredi ile karşılanmıştır. Bu kredinin geri ödemesine 1957 yılında başlanacağı belirtilmiştir.			
Demirköprü	Nisan 1954	Aralık 1958	190.000	700.000	700.000	700.000
Kemer	Nisan 1954	Aralık 1958	100.000	1.300.000	2.300.000	300.000
Hirfanlı	Nisan 1954	Aralık 1958	100.000	300.000	300.000	300.000
Toplam			390.000	2.300.000	3.300.000	1.300.000

Kaynak: BCA, 30.1.0.0/106.668.3.

Yukarıdaki tabloya göre Demirköprü, Kemer ve Hirfanlı barajları için gösterilen döviz ihtiyaçları Amerikan dolarıdır ve bu döviz, müşavir mühendislik hizmetleri ile mesela Demirköprü toprak makineleri, yedek parça ve lastik ihtiyaçları için de zaruri olmuştur. Hatta Kemer Barajı için ihtiyaç duyulan çimento da bu kredilere dahil edilmiştir. Demirköprü ve Kemer barajları, Fransızlardan temin edilen ve miktarı takriben 32.000.000 dolar olan orta vadeli kredi ile ve Hazine bonoları ihracı suretiyle finanse edilmiştir. Hirfanlı Barajı'nın dış ödenek ihtiyacı olan 6.000.000 sterlin ise Hazine bonoları ihracı suretiyle İngilizlerden temin edilen orta vadeli kredi ile karşılanmıştır (BCA, 30.1.0.0/106.668.3). Kesikköprü Barajı Hidroelektrik Santrali daimî teçhizatının ise GIE (Gruppo Industrie Elettro Meccaniche Per Impianti All'estero) adlı İtalyan firmasından pazarlıkla satın alınmasına İcra Vekilleri Heyeti tarafından 18 Ocak 1960 tarihinde karar verilmiştir. (BCA, 30.18.1.2/154.71.8).

Sonuç

Cumhuriyet tarihinin ilk barajı, Ankara'nın içme suyu ihtiyacını karşılamak amacıyla meydana getirilen Çubuk Barajı'dır. Barajın inşasına 1930 yılında başlanılmış ve baraj 6 sene sonra tamamlanabilmiştir. Bu süre, baraj inşaatları için eldeki imkanların ne kadar kısıtlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Çubuk Barajı dışında İkinci Dünya Savaşı'nın nihayetine kadar ancak sulama amaçlı birkaç küçük baraj dışında baraj inşaatının yapılamadığı görülmektedir. Bu durumu dönem itibarıyla dünyanın almış olduğu tabloyla açıklamak mümkündür. Zira 1929 yılında yaşanan ekonomik buhranın ardından genel manzaranın bir savaş halini almış olması, istikrarlı yatırım politikalarının yürütülememesinde de etkili olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte dünya genelinde istikrarlı politikaların devreye alınmaya çalışıldığı ve savaş ortamından azade bir düzen oluşturulması kapsamında özellikle 1948 yılından itibaren şartların Batı demokrasileri için olumlu hale getirilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında Batılı demokrasilerin desteklenmesine yönelik çabalar, Türkiye'yi de

iki kutuplu hale gelen dünyada kesin bir politika belirlemeye itmiştir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti yönünü, Batı demokrasilerine çevirmiştir.

DP iktidarı, ülke genelinde büyük yatırımlar yapmak için dış yardımlara daima ihtiyaç duymuştur. Bu yatırımlar, büyük bütçelerle birlikte teknik eleman ve ekipman gerektiren büyük projelerdir. Bu çalışmanın ana konusunu teşkil eden barajlar da devlet literatüründe büyük su işleri olarak adlandırılan projelerdir. Bu projelerin faaliyet safhasına geçirilmesi için gereken maddi kaynaklar, Türkiye'nin tek başına karşılayabileceğinin çok ötesindedir. Bu sebeple mutlak surette dış yardımlara ihtiyaç hasıl olmuştur. Türkiye'nin dış politikada Batılı müttefiklerini ikna edebilmek için birtakım aksiyonlar aldığı, bunlardan en önemlisinin Kore'ye asker göndermek olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekmektedir. Ancak Türkiye'nin bu tür hamleleri, dış yardımların istenilen ölçülerde olmasına yetmemiştir. Bu durum, Menderes ve yönetimini oldukça meşgul etmiştir. Yardımlar konusunda Türkiye'ye getirilen kısıtlamalar yanında hazırlanan bazı raporlarda Türkiye, bir tarım ülkesi olarak ele alınmış, sanayileşerek gelişmesi adeta istenmemiştir. Thornburg Raporu gibi Barker Raporu'nda Türkiye için öne sürülenler bu gerçeği göstermeleri açısından son derece önemlidir.

Adnan Menderes, her ne kadar ülke genelinde tabanını yanında tutmak ve oylarını arttırmak gayesiyle bir takım popülist söylemlerde bulunmak suretiyle dış destek konusunda zaman zaman Batıya yönelik cesur çıkışlarda bulunsa da gerçeğin böyle olmadığını farkındadır. Menderes, gerekli görülen dış desteklerin alınmaması halinde büyük projelerin Türkiye'nin imkanlarıyla gerçekleştirilebileceğini yurt gezilerinde sıkça dile getirmiştir. Ancak bu makalede de vurgulandığı gibi dönem itibarıyla Türkiye'nin öz imkanlarıyla büyük projeleri hayata geçirmesi mümkün olmamıştır/olamamıştır. Bu temel sorun sebebiyle bizzat Menderes ve kadrosunun dış destek arama ve bulma konusunda oldukça fazla mesai yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Demokrat Parti iktidarının Batılıların Türkiye'ye yönelik algılarını değiştirmek ve bunun sonucunda da istenilen yardımları veya kredileri alabilmek için ortaya koyduğu diplomatik müzakereleri zaman içerisinde adeta millî bir mücadele halini almıştır. DP yönetimi, Türkiye'yi baskılamayan şartları haiz yardımlar yanında geri ödemeleri uygun kredileri alabilmek için büyük mücadelelere girmiştir. Bununla birlikte baraj projelerinin yapılması için gerekli ekipman ve teknik eleman desteği konusunda müşavir firmalarla anlaşmak zorunda kalmıştır.

Yatırımlar için gerekli kredilerin sağlanmasının yolu Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (MİKB) yetkililerinin ikna edilmesinden geçmiştir. Bu sebeple DP yönetimi diplomatik bilgi ve tecrübeye sahip heyetleri sıklıkla Amerika'ya göndermiştir. Müzakerelerin oldukça zorlu geçtiği, kimi zaman Menderes'in hayal kırıklığıyla birlikte endişeli bir hal aldığı, bazen öfkesine de hâkim olamadığı hatta Türkiye'ye yönelik tutumundan dolayı MİKB yetkilisini kovduğu görülmektedir. İstenilen kredilerin alınamaması muhalefet nezdinde başarısızlık olarak değerlendirilmiş ve zaman zaman sert şekilde eleştirilmiştir. Dönemin bazı basın organlarında çıkan haberlerde de muhalefetin bu eleştirileri yer almıştır. Mesela 1954 seçimlerinden sonra Amerika'ya giden Menderes, Marshall Yardımı kapsamında her yıl alınan 80-100 milyon dolara ek olarak 300 milyon dolar talep etmiştir. 1954'den 1958'e kadar bu 300 milyon dolarlık kredi konusu tekraren basına yansımış, kredinin alınamaması hükümetin başarısızlığı olarak vurgulanmıştır. CHP'nin ve muhalif basının üzerinde durduğu noktalardan birisi de DP'nin baraj projeleri kapsamında açıkladığı rakamlar olmuştur. Zira DP yönetiminin vermiş olduğu bazı projelerin keşif bedelleriyle maliyetleri arasında ciddi farklılıklar görülmektedir. Arşiv belgelerinde de tespit edilmiş olduğu üzere bir projenin keşif bedeli ile maliyetlerini bildiren rakamlarda çelişkiler söz konusudur. Bu durum iktidar ve muhalefet arasında süregelen tartışmaların

da bir yönünü temsil etmektedir. İktidar yetkilileri bu rakamlardaki farklılıkların özellikle kur farklarından kaynaklandığını vurgulamışlar ayrıca hesaplanan kalemler haricinde ilave masrafların meydana geldiğini ifade etmişlerdir. CHP yetkilileri ise DP yönetiminin halkı manipüle ettiğini ve büyük işleri ucuza yaptırdıkları propagandasıyla oy devşirmeye çalıştıklarını ancak projelerin bitimiyle karşılaşılan borçların milleti büyük bir borç yükü altına ittiğini iddia etmişlerdir. Genel olarak ifade etmek gerekirse DP yönetiminin özellikle kur farklarına yönelik açıklamalarının gerçekçi olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra DP, bu projeleri popülist bir yaklaşımla ele almış, özellikle açılış törenleri çoğu zaman muhalefete yönelik eleştirilerin yapıldığı birer miting havasına dönüştürülmüştür. Bu yaklaşımın da tenkite açık olduğunu belirtmekte fayda vardır.

DP iktidarı, sadece krediler konusunda dış desteğe mecbur olmamıştır. Ayrıca projelerin yapımı, teknik eleman ve ekipman temini konusunda da dışa bağımlı durumda kalmıştır. Özellikle müşavir firmaların yabancı olmaları, bu firmaların dahi zaman zaman Türkiye aleyhinde aksiyon aldıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Sarıyar Barajını inşa eden Philipp Holzman Şirketi'nin teftiş heyeti reisi Hermann J. Abs ile Başbakan Adnan Menderes arasındaki yazışmalar, emperyalist sarmalın niteliğini gözler önüne sermesi açısından önem taşımaktadır. Bahsi geçen şirket yetkilisi, Türkiye'nin ödemeleri zamanında yapmadığından şikayetle bu durumun diğer yatırımların yapılmasına engel olacağı şeklinde adeta tehditkâr bir üslupla Menderes'i uyarmıştır. Tek başına bu mektup bile emperyalist sarmalın Türkiye'yi ne şekilde etkisi altına aldığını göstermesi bakımından önemli bulunabilir.

Sonuç olarak DP iktidarı, büyük su işlerini halletmek, ülkenin enerji üretiminde de son derece önemli kaynak olan hidroelektrik tesislerini vücuda getirebilmek için dış yardımlara, kredilere, yabancı müşavir firmalarına gereksinim duymuştur. Bununla birlikte bu konuda dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak için birtakım düzenlemelere girişmiş ve yerli alternatifleri etkin kılmak istemiştir. Bu bağlamda Türkiye Birinci İstisarı Enerji Kongresi'nin son derece önem taşıdığını vurgulamak gerekir. DP yönetiminin tüm zorluklara rağmen bayındırlık faaliyetleri kapsamında meydana getirmiş olduğu baraj ve hidroelektrik tesisleri, Türkiye adına son derece önemli iktisadî kalkınma hamleleri olarak tarihteki yerini almıştır.

Kaynakça

- [1] Akşam Gazetesi, 30 Ocak 1954, Nu: 12689.
- [2] Aşık, Yusuf (2016), “Barajların Kontrolü ve Denetiminin Önemi”, Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, S. 6/1, (33-40).
- [3] Atvur, Senem (2014), “Baraj Politikalarına Karşı Toplumsal Tepkiler: Hindistan ve Türkiye’deki Toplumsal Hareketlerin Karşılaştırılması”, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi, S. 21/1, (281-298).
- [4] Aydemir, Şevket Süreyya (2000), İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- [5] Benek, Sedat (2009), “Ortaya Çıkışı, Gelişme Seyri ve Bölgeye Etkileri Bakımından Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, S. 64/3, (45-71).
- [6] Birand, Mehmet Ali; Dündar, Can vd.(2006), Demirkırat (Bir Demokrasinin Doğuşu), Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- [7] BCA, 30.1.0.0/74.472.15.
- [8] BCA, 30.1.0.0/50.301.7.
- [9] BCA, 30.1.0.0/106.668.2.
- [10] BCA, 230.0.0.0/3.9.5.
- [11] BCA, 30.1.0.0/74.469.3.
- [12] BCA, 30.18.1.2/128.13.13.
- [13] BCA, 30.18.1.2/128.18.10.
- [14] BCA, 30.18.1.2/129.45.18.
- [15] BCA, 30.1.0.0/74.469.4.
- [16] BCA, 230.0.0.0/3.9.5.
- [17] BCA, 30.1.0.0/94.587.11.
- [18] BCA, 30.1.0.0/75.474.12.
- [19] BCA, 30.1.0.0/74.471.12.
- [20] BCA, 30.1.0.0/74.472.10.
- [21] BCA, 30.18.1.2/133.68.3.
- [22] BCA, 30.18.1.2/140.80.4.
- [23] BCA, 30.1.0.0/74.472.9.
- [24] BCA, 30.18.1.2/135.28.12.
- [25] BCA, 30.18.1.2/135.17.17.
- [26] BCA, 30.1.0.0/74.470.7.

- [27] BCA, 30.1.0.0/74.472.8.
- [28] BCA, 30.18.1.2/147.44.11.
- [29] BCA, 30.18.1.2/146.40.19.
- [30] BCA, 30.18.1.2/137.102.20.
- [31] BCA, 30.1.0.0/74.470.13.
- [32] BCA, 30.1.0.0/7.38.19.
- [33] BCA, 30.1.0.0/106.668.3.
- [34] BCA, 30.18.1.2/154.71.8.
- [35] BCA, 30.1.0.0/75.473.5.
- [36] Ceyhun, Ekrem (1979), *Kalkınan Türkiye*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul.
- [37] Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ekim 1953, Nu: 10502; 8 Ekim 1955, Nu: 11204; 25 Eylül 1958, Nu: 12272; 26 Eylül 1958, Nu: 12273; 23 Mart 1955, Nu: 11010; 1 Ocak 1959, Nu: 12370; 9 Nisan 1956, Nu: 11388; 31 Temmuz 1953, Nu: 10418; 9 Eylül 1953, Nu: 10455; 23 Şubat 1958, Nu: 12063; 24 Nisan 1955, Nu: 11042; 9 Ocak 1960, Nu: 12738.
- [38] Çizmeli, Şevket (2010), *Menderes Demokrasi Yıldızı*, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- [39] Demirer, Mehmet Arif (2012), *27 Mayıs Masallar ve Gerçekler*, Toplumsal Yayıncılık, İstanbul.
- [40] Demokrat Gazetesi, 21 Şubat 1952, Nu: 1606; 8 Mart 1952, Nu: 1620; 21 Haziran 1952, Nu: 1718.
- [41] Demokrat İzmir Gazetesi, 10 Şubat 1953, Nu: 2984.
- [42] Dikilitaş, Osman Sait (2007), *Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960)*, Selçuk Üniversitesi, Konya. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [43] Dokuyan, Sabit; Yüksel, Büşra (2020), “Adnan Menderes’i İdama Götüren Süreç ve İdamı”, *Journal of Universal History Studies*, C. 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), (15-42).
- [44] E. Keskin, Nuray (2019), *Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi*, Mete Kaan Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1950’li Yılları içinde*, (505-533), İletişim Yayınları, İstanbul.
- [45] Erdoğan, Haşim (2020), “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ekseninde Türkiye Cumhuriyeti’nin Kalkınma Politikası ve Tarımsal Üretim”, *Journal of Universal History Studies*, C. 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), (252-268).
- [46] Ergun, A. Yavuz (2017), *CHP’li Menderes 1931-1945*, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- [47] Evsile, Mehmet (2020), *Tek Parti Döneminde Türkiye’de Günlük Hayat (1923-1950)*, Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- [48] Evsile, Mehmet (2021), “Demokrat Parti Döneminde Bayındırlık Faaliyetleri”, *History Studies*, S. 13/1, (241-263).

- [49] Gökçe, Birsen (2015), Bir Bölgesel Dönüşüm Projesi Olarak Gap'ın Dünü ve Bugünü, Türkkaya Ataöv (Ed.), Ufkun Ötesini Gören Kadın Prof. Dr. Aysel Ekşi içinde (278-293), Beşiktaş Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- [50] Güner, Ağâh Oktay (1978), Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadî Devlet Teşekkülleri, Damla Yayınevi, İstanbul.
- [51] Güven, Sami (1998), 1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- [52] <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/692> (Erişim Tarihi: 25.07.2023)
- [53] <https://www.hukukmedeniyeti.org/plase-etmek/nedir/> (Erişim Tarihi: 01.06.2023)
- [54] <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanya-rusyaya-ihracata-yonelik-hermes-kredi-garantilerini-askiya-aldi/2514451> (Erişim Tarihi: 21.05.2023)
- [55] <https://www.ultraenerji.com/hidroelektrik/hidroelektrik-santraller/turkiyede-bulunan-hidroelektrik-santralleri-hangileridir.html> (Erişim Tarihi: 05.06.2023)
- [56] <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sariyar-hasan-polatkan-hidroelektrik-santrali/?pdf=5871> (Erişim Tarihi: 17.11.2024)
- [57] Kürklü, Ahmet (2015), Demokrat Parti Tarım Politikaları, (1950-1960), Fırat Üniversitesi, Elâzığ. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [58] Madendağ, Gülten (2018), Demokrat Parti Döneminde Adana'da Gündelik Hayat, Sakarya Üniversitesi, Sakarya. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [59] Mete, Ömer (2023), Demokrat Parti Dönemi Bayındırlık Politikaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [60] Milliyet Gazetesi, 11 Mart 1952, Nu: 660; 11 Şubat 1954, Nu: 1352; 24 Mart 1955, Nu: 1743; 9 Nisan 1956, Nu: 2120; 26 Eylül 1958, Nu: 3008.
- [61] Özcan, Feridun Cemal (2019), Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi, Mete Kaan Kaynar (Haz.), Türkiye'nin 1950'li Yılları içinde, (39-69), İletişim Yayınları, İstanbul.
- [62] Özer, Sevilay (2013), Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960), Berikan Yayınevi, Ankara.
- [63] Sarol, Mükerrerem (1983), Bilinmeyen Menderes, C. I, Kervan Yayınları, İstanbul.
- [64] TBMMTD, 15 Aralık 1950.
- [65] TBMMTD, 20 Haziran 1952.
- [66] TBMMTD, 23 Şubat 1960.
- [67] TBMMTD, 26 Şubat 1960.
- [68] TBMM, DP Meclis Grubu Müzakere Zabıtları, 24 Ocak 1956.
- [69] Timur, Taner (1991), Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul.

- [70] Toy, Erkan (2009), Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye ve Yatırımlar (1950-1960), Ankara Üniversitesi, Ankara. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [71] Ulus Gazetesi, 27 Eylül 1950, Nu: 10507; 28 Mayıs 1951, Nu: 10747; 26 Ekim 1953, Nu: 11612.
- [72] Yönten, Aslı (2013), Türkiye’de Baraj Yönetimi ve Stratejik Yaklaşımlar, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [73] Yıldız, Murat (2015), Demokrat Parti Dönemi Türkiye’de Sanayi Politikaları, Fırat Üniversitesi, Elâzığ. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [74] Yaşa, Memduh (1956), “Türkiye’de Âmme Masraflarının Seyri ve Bünyesi”, İstanbul İktisat Dergisi, (1-24).
- [75] Yavuzalp, Ercüment (1991), Menderes’le Anılar, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- [76] Yeni Adana Gazetesi, 4 Mart 1952, Nu: 8127.
- [77] Yiğitbaşıoğlu, Hakan (1996), “Türkiye’deki Barajlar”, A.Ü. Türkiye Coğ. Arş. ve Uyg. Merkezi Dergisi, S. 5, (171-181).
- [78] Yurtoğlu, Nadir (2014), Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasî, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri: 1950-1960, Hacettepe Üniversitesi, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [79] Zafer Gazetesi, 7 Mart 1953, Nu: 1401; 11 Nisan 1953, Nu: 1436.

EKLER

Ek-1: Nafia Vekaleti tarafından 1923-1957 Yılları Arasında Muhtelif Devrelerdeki Su İşlerine Yapılan Harcamalar.

	Senesi	Harcanan Para (TL)
1923-1929 Yılları Arasında Yapılan Su İşleri	1924	300.000
	1925	270.000
	1926	300.000
	1927	470.000
	1928	500.000
	Toplam	1.840.000
	1937-1949 Yılları Arasında Yapılan Su İşleri	Senesi
1937		2.052.759
1938		5.378.032
1939		7.969.490
1940		7.834.772
1941		8.460.850
1942		10.193.610
1943		13.515.318
1944		12.284.079
1945		8.033.927
1946		15.499.433
1947		15.398.735
1948		15.989.988
1949		23.952.782
Toplam	146.563.775	
1950-1957 Yılları Arasında Yapılan Su İşleri	Senesi	Harcanan Para (TL)
	1950	21.051.731
	1951	38.499.010

	1952	63.315.537	
	1953	88.293.292	
Senesi	Harcanan Para (TL)		
	Adi Bütçeden	Yatırım Bütçesinden	786 Fasıldan
1954	5.685.723	138.334.439	96.739.184
1955	9.187.655	215.895.252	156.626.830
1956	10.304.084	289.174.729	200.918.606
1957	12.159.678	337.467.579	311.728.000

Bu harcamalarla Seyhan Barajı, Hirfanlı Barajı, Kemer Barajı, Ayrancı, Sille, Damsa barajları olmak üzere 219 adet su mevzuu üzerinde barajlar ve yeraltı suyu araştırmaları dahil 384 adet ihale ele alınmış ve tamamlanmıştır. Ele alınan 219 işten 43 adedi, 1937-1949 devresinde tamamlanmayan işlerin tamamlanmasına yönelik olup geriye kalan 176 adet iş, 1950-1956 devresinde ele alınan işlerdir. Kaynak: BCA, 30.1.0.0/74.471.12.

Ek-2: Amme Sektörüne Dahil Daire ve Teşekküllerin 01.01.1950-31.12.1954 Devresinde Yaptıkları ve Bu devre İçinde Fiilen Tamamlanarak Faaliyete Geçmiş Yatırım Projelerine Taalluk Eden Yatırım Masraflarını Gösterir Cetvel.

Projenin Adı ve Konusu	Projenin Fiilen İnşasına Başlandı Yılı	Projenin Tamamlandığı Yılı	Projenin Umumi Balığı TL	Proje İçin 01.01.1950-31.12.1954 Devresinde Yapılan Masraf		Projenin Yıllık Nominal Kapasitesi (Fiziki Ölçülerle)
				Yekûn TL	Döviz Kısmı TL	
1.Sulama Tesisleri (48)	1949/53	1953/54	29.062.000	29.062.000	---	60.900 (1)
2.Bataklık Kurutma Tesisleri (35)	1949/53	1952/54	15.195.000	15.1905.000	---	79.740 ha (2)
3.Taşkın ve Selden Arazi Koruma Tesisleri (48)	1949/53	1952/54	24.591.000	24.591.000	---	143.935 ha (3)
4.Taşkın ve Selden Şehir, Kasaba ve Köy	1949/53	1952/54	10.579.000	10.579.000	---	49 (4)

Koruma Tesisleri (49)						
5.Hidroelektrik Santralleri (1)	1949/53	1952/54	2.626.000	2.626.000	--	8.000.000 kwh (5)
			82.053.000	82.053.000	---	

Kaynak: BCA, 30.1.0.0/106.668.2.

Ek-3: 1950-1960 Devresinde Kurulan Barajlar.

Hidroelektrik Santral Adı	Bulunduğu İl	Bulunduğu İlçe	Kurulduğu Yıl	Tipi	Kurulu Güç (MW)
Sarıyar Hasan Polatkan Barajı ve HES	Ankara	Nallıhan	1956	Baraj	160
Gezende Barajı ve HES	İçel	Mut	1954	Baraj	159,37
Hirfanlı Barajı ve HES	Kırşehir	Kaman	1960	Baraj	128
Demirköprü Barajı ve HES	Manisa	Salihli	1960	Baraj	69
Seyhan I Barajı ve HES	Adana	Merkez	1956	Baraj	60
Kemer Barajı ve HES	Aydın	Bozdoğan	1958	Baraj	48
Kepez I Barajı ve HES	Antalya	Merkez	1961	Kanal	26,4
Tortum Barajı ve HES	Erzurum	Uzundere	1960	Göl	26,2
İkizdere Barajı ve HES	Rize	İkizdere	1961	Kanal	18,6
Göksu Barajı ve HES	Konya	Hadim	1959	Kanal	10,8
Kovada I Barajı ve HES	Isparta	Eğirdir	1960	Göl	8,25
Seyhan II Barajı ve HES	Adana	Merkez	1962	Kanal	7,5
Sızır Barajı ve HES	Kayseri	Gemerek	1961	Kanal	6,78
Ceyhan Barajı ve HES	Kahramanmaraş	Merkez	1958	Kanal	3,6
Girlevik Barajı ve HES	Erzincan	Merkez	1953	Kanal	3,04
Kayaköy Barajı ve HES	Kütahya	Gediz	1960	Kanal	2,56
Botan Barajı ve HES	Siirt	Merkez	1957	Kanal	1,58
Ahlat Barajı ve HES	Bitlis	Ahlat	1960	Kanal	1,06

Durucasu Barajı ve HES	Amasya	Taşova	1951	Kanal	0,8
M.Kemal Paşa-Suuçtu Barajı ve HES	Bursa	M.Kemal Paşa	1952	Kanal	0,47
Kayadibi Barajı ve HES	Bartın	Merkez	1950	Kanal	0,46
Karaçay Barajı ve HES	Osmaniye	Merkez	1955	Kanal	0,4
Ladik-Büyükkızoğlu Barajı ve HES	Samsun	Ladik	1954	Kanal	0,4
Bayburt Barajı ve HES	Bayburt	Merkez	1950	Kanal	0,39
Besni Barajı ve HES	Adıyaman	Besni	1956	Kanal	0,27
İnegöl-Cerrah Barajı ve HES	Bursa	İnegöl	1952	Kanal	0,27
Kuzuculu Barajı ve HES	Hatay	Dört Yol	1954	Kanal	0,27
Haraklı-Hendek Barajı ve HES	Sakarya	Hendek	1953	Kanal	0,26
İznik-Dereköy Barajı ve HES	Bursa	İznik	1952	Kanal	0,24
Koyulhisar Barajı ve HES	Sivas	Koyulhisar	1957	Kanal	0,2
Pazarköy-Akyazı Barajı ve HES	Sakarya	Akyazı	1953	Kanal	0,17
Çemişgezek Barajı ve HES	Tunceli	Çemişgezek	1961	Kanal	0,11
Bozkır Barajı ve HES	Konya	Bozkır	1952	Kanal	0,07

Kaynak: www.ultraenerji.com.

Ek-4: Sarıyar Barajı'nı inşa eden Philipp Holzman Şirketi'nin teftiş heyeti reisi Hermann J. Abs ile Başbakan Adnan Menderes arasındaki yazışmalar. Hermann J. Abs'in Mektubu.

Exzellenz,

Ihr liebenswürdiges Schreiben vom 21.d.M. habe ich erhalten und daraus zu meiner grossen Freude entnommen, dass Sie so gütig waren, zu Gunsten der von mir genannten Firma zu intervenieren, so dass diese noch im August mit einer Dollar-Zahlung rechnen kann. Es ist mir ein Bedürfnis, Ihnen, Exzellenz, hierfür meinen aufrichtigen Dank auszusprechen.

Mit grosser Befriedigung erfüllte mich die Nachricht, dass der unter Mitwirkung deutscher Firmen gebaute Staudamm Sariyar gute Arbeit leistet und elektrischen Strom für die verschiedensten Landesteile der Türkei erzeugt.

Indem auch ich meiner Überzeugung Ausdruck gebe, dass die wirtschaftliche Zusammenarbeit unserer zwei Länder sich zum beiderseitigen Vorteil noch weiter verstärken wird, verbleibe ich mit dem Ausdruck meiner ausgezeichneten Hochachtung

Ihr sehr ergebener
Hermann J. Abs.

Kaynak: BCA, 30.1.0.0/7.38.19.

Ek-5: Adnan Menderes'in Hermann J. Abs'a cevabı.

Dear Mr. Abs,

I thank you for your letter which I have unfortunately received with some delay. I am indeed very glad to hear from you for I always remember integrally and with pleasure the interesting talks we have had together in Bonn.

I have given personal attention to the matter to which you have referred to in your letter. I would like to inform you that taking into consideration your letter I have given instructions so that an adequate sum will be transferred to the said firm at the beginning of August.

It is also a pleasure for me to mention here that the Sariyer Dam works perfectly and distributes electrical power for lighting and other purposes to various parts of Turkey.

I am confident that the close collaboration between our two countries which has given so many valuable

Kaynak: BCA, 30.1.0/7.38.19.

Ek-6: Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğüne ve Müteahhitlerine Makine ve Malzeme Alımı İçin Yapılan FOA (Foreign Operations Administration) Yardımı.

DEVLET SU İŞLERİ UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğüne ve Müteahhitlerine
makine ve malzeme mübayaası için yapılan
FOA yardımı

Davre	Tahsis olan	Kullanılacak yer	\$ Tahsis Mkt.
1950-1951	Su İşleri Reisliği	U.S.A.	369,000
1950-1951	" " "	Traf(Avrupa)	1.059,494
1951-1952	" " "	/	/
1952-1953	" " "	Traf(Avrupa)	650,000
1952-1953	Su İşleri Reisliği Müteahhitliği	U.S.A.	605,000
1952-1953	Su İşleri Reisliği	U.S.A.	500,000
1953-1953	Su İşleri Reisliği Müteahhitliği	U.S.A.	560,000
1953-1954	DSİ,Umum Müdürlüğü	U.S.A.	208,000
1953-1954	DSİ,Umum Müdürlüğü müteahhitleri	U.S.A.	800,000
1953-1954	" " "	U.S.A.	396,000
1953-1954	" " "	U.S.A.	788,000
1954-1955	DSİ,Umum Müdürlüğü	U.S.A.	2.062,000
1954-1955	DSİ,Umum Müdürlüğü Müteahhitleri	U.S.A.	1.026,000
			<u>9.023,494</u>
			=====

Kaynak: BCA, 30.1.0/106.668.F23.2.